

ŞEKILLENDİRİŞ 5 SUNGATY

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi
tarapyndan umumy orta bilim berýän mekdepleriň
5-nji synp okuwçylary üçin derslik hökmünde hödürlenildi.*

Doldurylan we gaýtadan işlenen ikinji neşir

Daşkent – “O‘zbekiston” – 2020

UO'K: 741(075)372.874

KBK 85.1ya72

T 25

Awtorlar:

T. KUZİYEW, S. ABDIRASILOW, Ö. NURTAÝEW, A. SULEÝMANOW

Syn ýazanlar:

- R. Hudaýberganow** – Kemaliddin Behzad adyndaky milli suratkeşlik we dizaýn institutynyň professory;
B. Ýunusowa – Respublikan tälim merkeziniň metodisti;
A. Salihowa – Daşkent şäheriniň Almazar tümenindäki 159-njy mekdebiň şekillendiriş sungaty we çyzuw mugallymy
D. Şaýakubowa – Daşkent şäheriniň Çilanzar tümenindäki 280-nji mekdebiň şekillendiriş sungaty we çyzuw mugallymy

Güýziýew, Tursunali we başg.

T 25 Şekillendiriş sungaty. 5: Umumy orta bilim berýän mekdepleriň 5-nji synpy üçin derslik/ T. Kuziýew, S. Abdirasilow, Ö. Nurtaýew, A. Suleýmanow. – Daşkent, «O'zbekiston» NÇDÖ, 2020. – 128 s.

ISBN 978-9943-28-352-7

UO'K 741(075)372.874

KBK 85.1ya72

Derslikdäki şertli belgiler:

– berkitmek üçin soraglar

– öý işi

– dersligiň temalaryna ýerleşdirilen şu QR-kod belgilerini skaner etmek arkaly temalara degişli internet maglumatlaridan peýdalanyp bilersiňiz

Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleri hasabyndan çap edildi.

ISBN 978-9943-28-352-7

© Güýziýew T. we başg., 2015, 2020

© «O'zbekiston» NÇDÖ, 2020

1-nji ders. ŞEKILLENDİRİŞ SUNGATYNYŇ AŇLATMA SERİŞDELERİ

(Reproduksiýalary derňemek esasynda)

Şekillendiriş sungatynyň aňlatma serişdeleri we aňlatma dilini düşünmek we ondan şekillendiriş aňlatma işinde ýerlikli peýdalanmak möhüm ähmiýete eýe.

Şekillendiriş sungatynyň aňlatma dili hökmünde kompozisiýa, çyzyk, menek, reňk, şekil, giňişlik, faktura düşüňjeleri, görnükli iri suratkeşleriň eserleriniň analizi eýeleýär we olar žiwopis, grafika, heýkeltaraşlyk, sungaty öwrenmek esaslarynyň bölümleri arkaly amala aşyrylýar.

Şekillendiriş sungatynyň aňlatma serişdeleri hökmünde žiwopisde reňk, çalma, çyzyk, reňk menekleri, reňkli we ýagtylyk kontrastlar, grafikada bolsa çyzyk, ştrih, kontur, öwüşgin, ak-gara meneklerden peýdalanylýar. Tebigatda her bir predmet we zatlar öz reňkine eýe bolýar. Bu reňklerde ýagty-kölegeler örän uly orun tutýar.

Žiwopisde aňlatma serişdeleri

Reňk howa ýagdaýy, giňişlikdäki ýerleşiş, başga reňk öwüşginleri täsirinde üýtgemegi mümkin. Barlygyny

Wan Gog. «Kiparis bilen bugdaý meýdany»

Rahim Ahmedow.
«Tomus nygmatlary»

hakyky gözellik baýlygy – reňk hasaplanýar.

Suratkeş dürli-dürlüligi, düşünmegi reňkler, goýy reňkleri duýmak duýgusy, boýaglar birikmesi, ýyly we sowuk reňkleriň sazlaşygy arkaly aňladýar we olara şatlyk duýgusy, umyt-arzuwlar, howatyrylyk, gaýgy-hasratlar girýär.

Žiwopis eserini döretmekde reňk sürtmeleri aňlatma serişdesi hökmünde peýdalanylýar. Suratkeşler žiwopisde reňk

sürtmeleriniň dürli şekillerinden peýdalanylýarlar. Bu sürtmeler suratkeşiň iş usulyny kesgitleýär. Meşhur suratkeş Wen Gog

Rafael Santi. Awtoportret

«Kiparis bilen bugdaý meýdany» eserini döretmekde reňk sürtmelerini ýerlikli ulanandygyny görmek bolar. Özbegistanly suratkeşler reňk sürtmelerinden şekillendiriş sungatynyň aňlatma serişdesi hökmünde peýzaž, natýurmort žanrlarynda hem ussatlyk bilen peýdalanyndyrlar. M.Nabiyew «Emir Temur portretini», R.Ahmedow «Ýaz nygmatlary» temasynda işlenen eserlerinde reňk sürtmelerini ýerlikli ulanyndyrlar.

Suratkeşler şekillendiriş sungatynyň žiwopis görnüşiniň esasy şekillendiriş serişdesi

Nemat Kozibaýew. «Güýz»

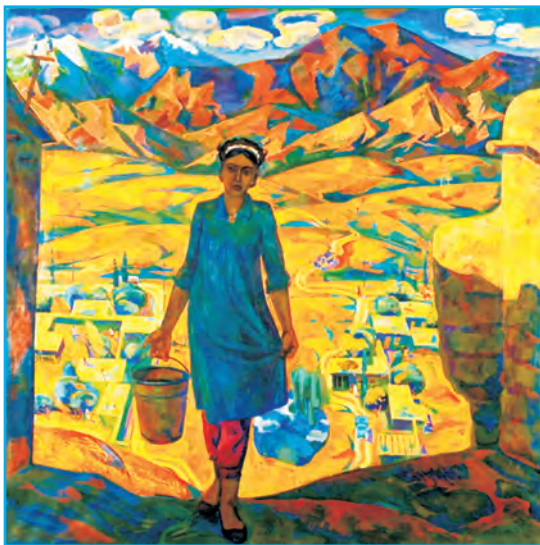
Rozy Çaryýew. «Goja»

hökmünde reňkden peýdalanylýarlar. Žiwopisde eseriň emosional täsir güýjüni artdyrmak maksadynda onuň many-mazmunyndan ugur alyp reňkleriň ýyly we sowuk görnüşlerinden peýdalanylýar.

Ýyly we sowuk gammadaky reňkler köpräk peýzaž žanrynda peýdalanylýar. Günüň batyşy, ýyly gün, ýaz, güýz temalary ýyly reňklerde suratlandyrylsa, gyş, gar, aýazly gün peýzažlary sowuk reňklerde suratlandyrylýar.

Peýzaž žanrynda Nemat Kozibaýewiň «Güýz» atly eserini mysal hökmünde hödürlemek mümkin. Portret žanrynda suratkeş R.Çaryýewiň «Goja» portreti esasan sowuk reňklerde işlenen.

Žiwopis sungatynyň meşhur wekillerinden Leonardo da Winçi, Rafael Santi, Rembrandt, Karl Brýullow, Anri Matis, Albreht Dýurer, özbekistanly žiwopis ussalaryndan Oral Tansykbaýew, Abdulhak Abdullaýew, Rahim Ahmedow, Mälik Nabiýew, Rozy Çaryýew, Jawlan Umarbekow, Bahadyr Jallow, Alyşir Mirzaýew, Akmal Ikramjanow, Akmal Nur we başga birnäçe suratkeşleri aýtmak mümkin.

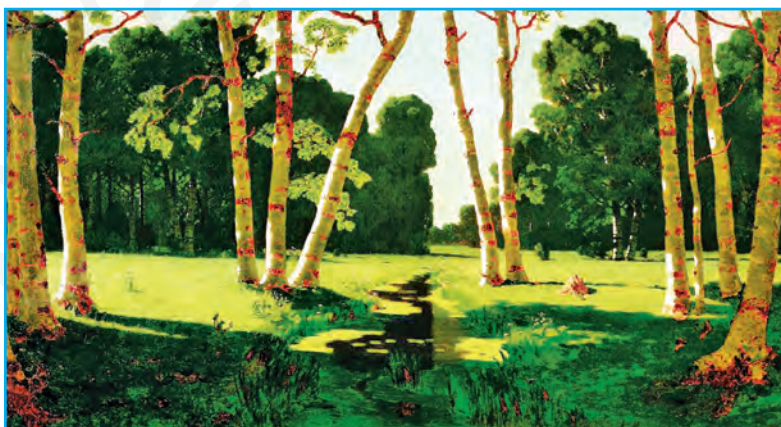
Şuhrat Abduraşidow. «Güljahan»

Iwan Şişkin. «Çöwdary»
eserinden parça

Žiwopis eserlerini döretmekde çyzyk we reňk tegmilleri hem aňlatma serişdesi hökmünde peýdalanylýar. Düşnükli bolar ýaly bu jümlelere düşündiriş berýäris.

Çyzyk – kartinada haýsy-da bolsa bir zadyň daşky görnüşi-ni rekler bilen şekillendirilen kontury bolsa, tegmil bolsa, käbir zadyň reňkli silueti, öwürşginli teswiri hasaplanýar. Mysal hök-

Arhip Kuindji. «Gaýyň tokaýlygy»

Nikolaý Karahan.
«Dag itburny»

Aleksandr Perow. Natýurmort

münde I.Şişkiniň «Çöwdary», Ş.Abduraşidowyň «Güljahan» atly eserlerini görmek bolýar.

Žiwopisde aňlatma serişdesi hökmünde goýy reňklerden we ýagtylyk kontrastlaryndan hem peýdalanylýar. Şeýle prosesi meşhur suratkeş A.Kuindjiniň «Gaýyň tokaýlygy» eserinde tegmili ýiti açyk we doýgun gatnaşyklar arkaly aňladypdyr. Özbegistanyň suratkeşleriniň eserlerinde hem şeýle aňlatma serişdelerinde ýerine ýetirilen işleri görmek mümkin: N. Karahanyň «Dag itburny», A. Perowyň «Natýurmort» we başgalar.

Grafikada aňlatma serişdeleri

Şekillendiriş sungatynyň grafika görnüşiniň hem özboluşly şekillendiriş – aňlatma serişdeleri bar. Şol sanda, şekillendirmek çyzyk(ştrih)lardan dogry we ýerlikli peýdalanmagy talap edýär. Olar öz şekillerine görä göni, ýapgyt, ýaý şekilli, tolkun şekilli, garyşyk bolýar.

Olar şekillendirilýän predmetleriň şekiline, konstruktiv gurluşyna garap ulanylýar. Meselem, şaryň ýagty-kölege bölegini ştrihleme arkaly onuň göwrümini şekillendirende ýaý şekil-

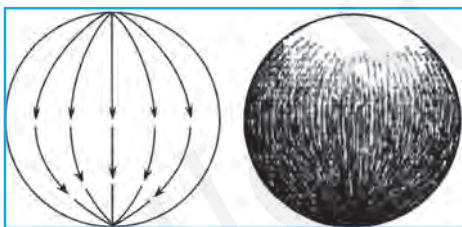

li çyzyk (ştrih)lardan peýdalanmak maslahat berilýär, ýagny teswiriň şekili, göwrümi we obrazyň aýratynlygyny açyp bermegi üçin ştrih görnüşleri dürli ýerde dürlüçe ulanylýar.

Grafiki eserleriň täsirçililiginiň aňladyjy mümkinçiliklerini artdyrmak maksadynda kagyza tuş bilen işlemek tehnikasynyň hem peýdalanmak mümkin. Suratda görkezilen işlerde şeýle usul ulanylan. Bu tehnika hytaýly suratkeşler tarapyndan giň ulanylýar.

Ştrihleme nusgalary

Şary ştrihlände duga şekilli ştrihden peýdalanmak

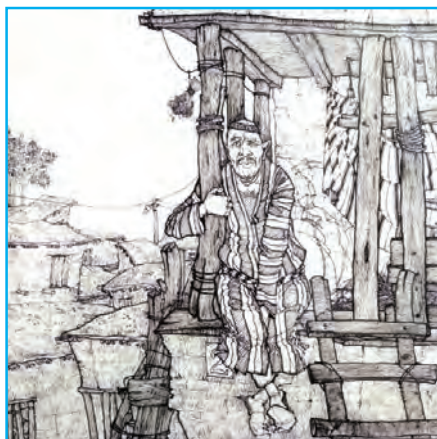

Şar şekilli zatlary ştrihleme usuly

Grafika eserini döretmekde ştrihler aňlatma serişdesi hökümünde peýdalanylýar. Suratkeşler grafikada ştrihlemäniň dürli şekillerinden peýdalanýarlar. Bu ştrihler suratkeşiň iş usulyny kesgitleýär. Meselem, suratkeş tarapyndan «Awdaky pişik» kompozisiýasyny döretmekde ştrihlerden ýerlikli ulanandygyny görüp bileris.

«Awdaky pişik» kompozisiýasy

Anwar Mamajanow. Köne şäher sikli

Sabyr Rahmetow. «Çopan portreti»

Grafika eserini döretmekde ýapgyt ştrihler aňlatma serişdesi hökmünde peýdalanylýar. Bu ýapgyt ştrihler zatlaryň fakturasyny, nähili materialdygyny kesgitleýär. Meselem, kesilen daragtyň bedeniniň teswiri işlenende ştrihlerden ýerlikli ulanylandygyny görmek mümkin.

Ýapgytlaýyn ştrihleme görnüşleri

Teneçiri nokatly ştrihler bilen aňlatmak

Wan Gog. «Sent-Mari-de-la-Merda balykçylaryň gaýyklary»

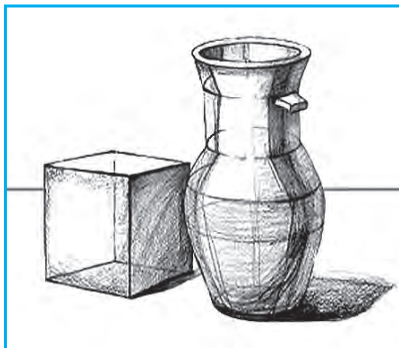
Grafiki eserlerde nokatlardan hem şekillendiriş aňlatma serişdesi hökmünde peýdalanylýar.

Şekillendiriş sungaty eserleriniň aňladyjy täsirini artdyrmak maksadynda dürli materiallary ulanmak mümkin. Meselem, suratlar tuşda, galamda, flomasterde ussatlyk bilen şekillendirilen.

Grafika mazmuny we gurluşy boýunça žiwopise ýakyn, emma özüniň wezipesine we mümkinçiliklerine eýedir. Grafikanyň žiwopisden tapawutly tarapy şundan ybarat, ýagny esasy şekillendirmek usuly diňe birmeňzeş öwüşgindäki suratlar (ýagny çyzyk, ýagty-kölege); ondaky reňkiň orny beýlekilere garanda çäklendirilendir.

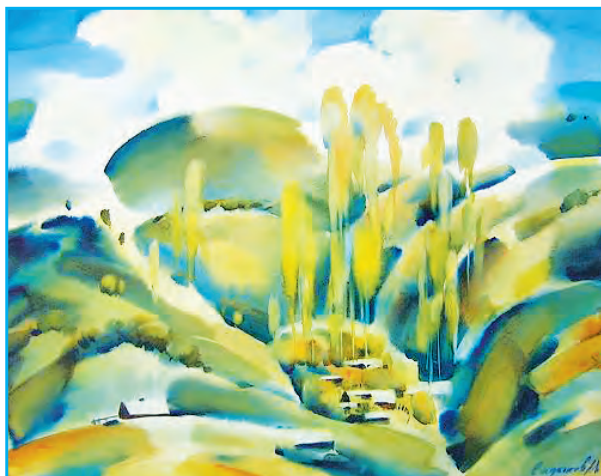
Daragt. Tuş

Natýurmort. Galam

Peýzaž. Flomaster

Marat Sadykow. «Awul»

Madina Aripowa.
«Çöllü baba»

Grafiki suratkeşler M.Kagarow, K.Başarow, M.Sadykow, A.Bobrow, F.Kambarowa, G.Baýmatow, G.Sultanowalaryň döredijiliklerini sanap geçmek mümkin.

Şekillendiriş sungatynyň aňlatma serişdeleri onuň görnüşlerine garap dürlüçe bolýar. Meselem, žiwopisde esasy serişde hökmünde reňk möhüm rol oýnasa, grafikada çyzyk, ak-gara reňkler kontrasty, heýkeltaraşlykda göwrüm, amaly sungatda bolsa ritm, simmetriýa, şekil we reňkden esasy şekillendiriji serişde hökmünde peýdalanylýar. Olaryň ählisi üçin mahsus bolan esasy serişde bar. Bu – kompozisiýadyr.

Kompozisiýada, iň möhümi, eseriň kompozision çözgüdi, mazmunlylygy, şekillendiriji serişdelerden dogry we ýerlikli peýdalanmagy hasaplanýar.

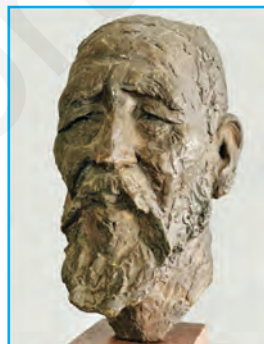
Heýkeltaraşlykda aňlatma serişdeleri

Heýkeltaraşlyk eserini döretmekde esasy aňlatma serişdesi hökmünde göwrümden, plastikadan, fakturadan peýdalanylýar. Göwrüm – heýkeltaraşlygyň esasy hasaplanýar. Ol her tarapdan görünýär. Heýkeltaraşlykda aňladylýan esasy

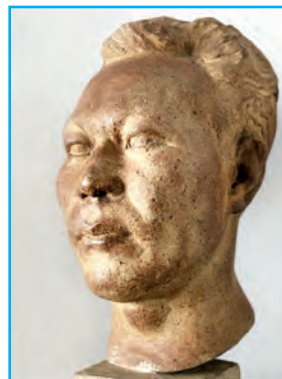
obýekt – adam. Ol adamdaky gahrymançylygy, gözelligi, beýikligi janlandyryp görkezýär we ebedileşdirýär. Heýkeltaraş nähili materialda işlejekdigini oýlanan taglymyna we obrazy-na laýyklykda seçip alýar. Bu işde tötänlilik bolmaýar, çünki bir iş – agaçdan, başgasy – mermerdaşdan, üçünjisi – bürünçden ýasalyar. Meselem, bürünç materialy köpräk maýda böleklere; agaç bolsa, ýumşaklyk aýratynlygyna, mermer – içginlilik, daş – obrazly umumlaşdyryp işlemäge mümkinçilik berýär. Elbetde, eser birdenkä materialda işlenmeýär. Heýkeltaraş öz pikirlerini ilki kagyzda anyklaýar, soň ony laýdan, plastilinden ýa-da gipsden ýasaýar. Ondan soň

Ilham Jabbarow. Emir Temuryň heýkeli.
Samarkant

Ýakow Şapiro. Portret

Ýanis Kuçis «Tansykbaýew»

taglym esasynda taýýarlanan eskizi seçilip alnan gaty materi-
ala işlemäge geçilýär.

Monumental heýkeller uzakdan görmäge niýetlenendir.
Bu babatda respublikamyzdaky ähli şäherlerde beýik
eždatlarymyzyň heýkellerini görýäris.

Özbekistanda görnükli heýkeltaraşlyk sungatynyň ökde
ussalaryndan, aýratynam, Abdumömin Baýmatow, Ilham
Jabbarow, Jelaliddin Mirtojiýew, Enwer Rahmatullaýew we
başga birnäçe heýkeltaraşlaryň eserleri köpçüligiň ünsüni
özüne çekýär.

Heýkeltaraşlyk işläp bejermek usullary hem-de tebi-
gatda mälim göwrüme eýe bolan detallar, şekiller ar-
kaly şekillendirilýär. Onuň «Nepis heýkeltaraşlyk» görnü-
şi hem bar. Bu usul heýkeltaraşlykda «Durmuş plastikasy»,
diýlip atlandyrylýar. Nepis heýkeltaraşlyk predmetleri
özünüň nepisligi, kiçi ölçegli-
gi bilen tapawutlanýar. Ony
ele alyp görmek mümkin.
Nepis heýkeltaraşlykda ke-

Anwar Rahmatullaýew, Leonid Rýabsew.
Ulugbekiň heýkeli. Daşkent

Jelaliddin Mirtojiýew.
Ýazyjy Said Ahmet we
Saida Zunnunowalar heýkeli

ramikadan, toýundan, agaçdan, metalyň we daşlaryň gymmat bahaly görnüşlerinden, piliň süňkünden we şular ýalylardan peýdalanylýar.

Heýkeltaraşlygyň giň ýaýran görnüşlerinden biri, laý ýada plastilin bilen işlemekdir. Halk amaly sungatynyň ussalary oýnawaçlar we maýda plastika taýýarlamakda şu çig mallardan peýdalanýarlar. Özbegistanda dürli oýnawaçlar ýasaýan halk ussalary we küzegärler U. Jorakulow, A. Muhtarow (Samarkant), U. Umarow, A. Hazratkulow, M. Nazrullaýew (Gižduwan), B. Boisow, R. Mätçanow (Horezm), K. Turabow, Ý. Ziyamuhamedow, A. Rahmatow, M. Rahimow, R. Orifjanow, A. Nomanow, T. Miraliýew, A. Aminow (Daşkent), T. Tyllahojaýew (Namangan), A. Hudaýnazarow (Ketdekorgan), B. Halilow (Denow), M. Oblakulow (Urgut), aga-iniler Hajymirowlar (Andijan), H. Rahimowa (Buhera), Ş. Kalandarowlaryň (Hojeýli) döreden eserleri hormatamynasypdyr.

Abdurahim Muhtarow.
«Legendar aždaha»

Laýlo Salimjanowa.
«Hamro Rahimowa» portreti»

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Şekillendiriş sungatynyň nähili aňlatma serişdelerini bilýärsiňiz?
2. Şekillendiriş sungatynyň aňlatma dili barada aýdyp beriň.
3. Žiwopis görnüşiniň esasy şekillendiriş serişdelerine nämeler girýär?
4. Grafikada özboluşly şekillendiriş-aňlatma serişdelerini mysallar bilen düşündirip beriň.
5. Heýkeltaraşlykda göwrüm serişde hökmünde nähili ähmiýete eýe?

Öýe ýumuş. Şekillendiriş sungatyna degişli materiallary ýygmagy dowam etdirmek. Ýaşayan ýerindäki sungat eserlerini (grafika, žiwopis, heýkel eserleri) gözegçilik etmek we olaryň çeper obrazyny derňemek.

2-nji ders. GALAMTESWIRDE GEOMETRIK JISIMLERI ÇYZMAK

Şekillendiriş sungaty görnüşleriniň esasy galamteswir (galam bilen surat çekmek) hasaplanýar. «Galamteswir» düşünjesi çyzyklaryň kömeginde obrazy döretmek hasaplanýar. Çyzylýan zatlaryň(predmetleriň)şekli, ölçegi, gurluşy we häsiýeti çyzykly teswir arkaly ýüze çykýar. Galamda predmetiň şekiliniň konstruktiv gurluşyny kesgitleýän nokatlara daýanç nokat diýilýär.

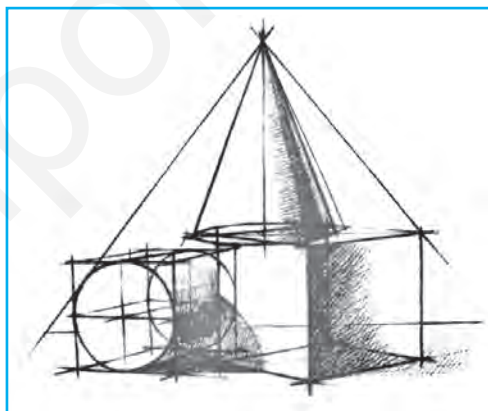
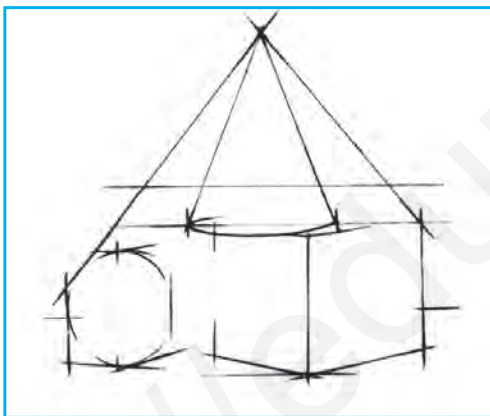
Daýanç nokatlar, garalama çyzgylar çyzykly şekillendirmegiň başlangyç esasy hasaplanýar.

Her bir döwürde çyzykly şekillendirmegiň ökde ussalar bolupdyr. Meselem, Leonardo da Winçi, Rafael Santi, Renato Guttuzo, Pablo Pikasso we başgalar şolara degişlidir.

Bu gün siz galamda dürli çyzyk(ştrih)laryň kömeginde geometrik jisimlerden kub, silindr we konusdan düzülen natýurmorty işleýärsiňiz. Geometrik jisimlerden düzülen natýurmortyň başgançakly galamteswirini şekillendirmekde gözegçilik, barlygy öwrenmek, göwrümlü predmetleri kagyzyň

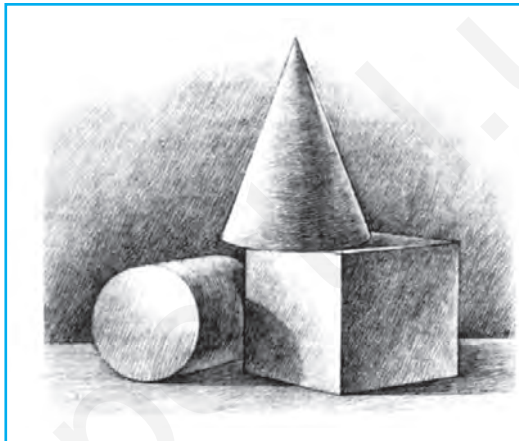
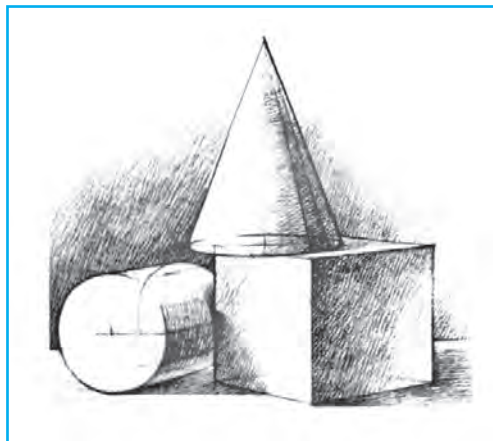
üstünde şekillendirmek prosesinde giňişlikleýin ýagdaý baradaky düşüňjeler we göz önüne getirmeler şekillendirilýär. Şekillendirmek prosesi 4 basgançakda amala aşyrylýar. Birinji dersde «Geometrik jisimleri çekmek» temasyndaky natýurmorty üns bilen synlamakdan başlap derňelýär. Naturanyň gurluşyna garap kagyz listi dik ýa-da ýapgyt ýagdaýda bolmalydygy anyklanýar. Naturadaky geometrik jisimleriň umumy beýikligi we ini kagyza kömekçi çyzyklar bilen ýerleşşi bellik edilýär. Natýurmortyň umumy şekili we her bir geometrik jisimiň gatnaşygy, ölçegi hasaba alnyp, kagyza onuň konstruktiv gurluşy hem-de perspektiw gysgalma kadalaryna amal etmek bilen şekillendirilýär.

Surat çekmegiň yzygiderligini berlen nusga mysalynda görmek mümkin.

Ikinji dersde geometrik jisimleri öwüşginli şekillendirmekte, ilki, onuň ýagtylandyrylanlyk derejesine üns berilýär. Kubuň, silindriň we konusyň iň köp ýagty ýeri, ýarym kölegesi, şahsy kölegesi, refleksi we düşýän kölegesi aýry bellenýär. Zadyň esasy bölegi we maýda bölekleriniň özara ýerleşşi anyklanýar we natura bilen çyzylan surat deňeşdirilip görülýär. Zatlaryň ýagty-kölegesiniň uly bölek-

ri açyk-goýylygy bilen ştrih berilýär, soň maýda bölekleri işlenip taýýarlanýar. Hemişe şekillendirilýän zatlar bilen surat depderindäki teswiri deňeşdirip barmaly. Geometrik jisimleriniň häsiýetini, fakturasynyň meňzeşligini barlap, iş бүтін bir bite-wilige getirilýär we tamamlanýar.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Çyzyklaryň nähili görnüşleri bar?
2. Çyzykly we öwürşginli şekillendirmek diýende nämäni düşüňärsiňiz?
3. Ştrih näme?

Öýe ýumuş. Galamda dürli çyzyklar kömeginde teswiri görnüşler bajarish.

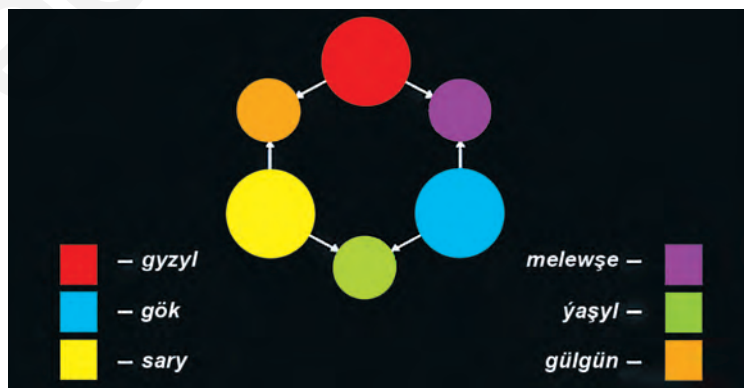
3-nji ders. ŽIWOPISIŇ AÝRATYNLYKLARY (Eseri çeper özleşdirmek esasynda)

Asyrlaryň dowamynda alymlar reňkler barada örän köp ylmy barlag işlerini alyp barypdyrlar. Alyşir Nowaýy, Abu Reýhan Biruny, Abu Ali ibn Sina, Kemaliddin Behzad, Firdöwsi, Zahiriddin Muhammet Babur ýaly dünýä meşhur alymlar reňkleriň görnüşleri, manylary, adamyň saglygyna täsiri we başgalar barada örän köp eserleri ýazypdyrlar.

Meselem, Abu Reýhan Biruny özüniň «Kitap al-Jawohir – ma’rifat al-Jawohir» (Mineralogiýa) eserinde reňkleriň 200-den artyk atlaryny sanap geçipdir we bu reňkleriň gelip çykyşy barada maglumat beripdir. Gündogarda alymlar, şahyrlar, suratkeşler, nakgaşlar, hatdatlar reňkleriň ýüzden artyk görnüşini tapawutlandyryp bilipdirler hem-de olaryň adyny, hatda, her bir reňkiň simwolik manysyny bilipdirler. Olardan bize çenli ýetip gelen käbir nusgalar bilen tanyşýarys: kelem ýapragy reňki, benewşe, bugdaýreňk, boz gülgün, goňur reňk, mawy, zafaron, zumret, kahrabo, çalreňk, gök, lojuward, läle reňk, mele reňk, mäsşreňk, nafarmon, ak, pissemaňyz, pisseki, al, sary, safsar, samo reňk, sur, pöwrize, ojakkesek, gyzył, gyrmyzy, gara, garamaňyz, garaja, goňur, howareňk, anordona, akik, baýzogül, ýaprakreňk, bakadon, gülnar, gülabý, dani faraň, bagyr, jiýran, jüýje, ziýnowi, zer, zarçuwa, zergaldak, kepderboýun, gögümtil, nabatreňk, nilobi, nimtatur, nimal, nargül, otreňk, almatakos, ak upa suwy, käşirreňk, samak, kesek, syýa, sir, sowot, sürmereňk, tyllareňk we başgalar.

Isaak Nýuton.
Spektr reňkleri

Isaak Nýuton. Reňkler tegelegi

Reňkleriň täsirini, bir görnüşdäki peýzažy ýaşyl, sa-riq, gyzyl we başga reňkli çüýşeler arkaly synlap, ony adam nähili düşünmegi we duýmak ýagdaýyny birinji bolup I. Gýote öwrenipdir.

Nýuton birinji gezek optiki prizma arkaly goýberilen ýagtylyk reňkli şöhlelere öwrülýänligini subut etdi we ony ylmy esasynda düşündirip, spektriň reňklerini ýedi bölege bölüp, ony tegelek şeklinde ýerleşdirdi. Reňkleri belgilemek üçin onuň ulanan terminologiýasy örän anyk. Şeýdip, Nýutonyň şeýle oýlap tapmasy bizi reňkleriň fiziki tebigaty barada anyk düşüňjä eýe edýär. I. Nýuton ak şöhleden spektr reňkleriniň ýaýraýandygyny tapdy, spektrdäki ýedi reňki anyklady.

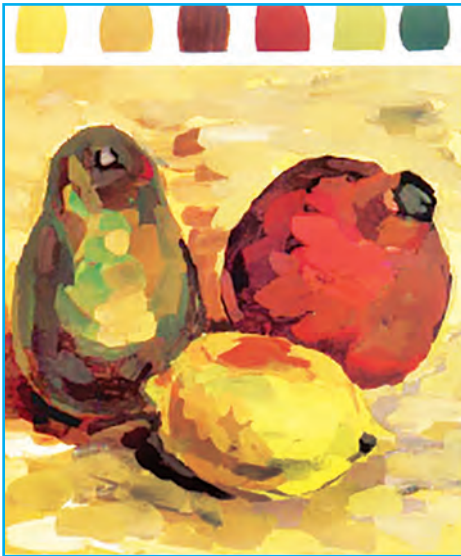
Spektriň reňkleri. Gyzyl, açyk-sary, sary, ýaşyl, howareňk, gök we benewşe reňkler spektri emele getirýär. Spektr reňkleri hemişe görkezilen yzygiderlikde ýerleşýär.

Reňkler tegelegi, adatda, iki bölege bölünýär – ýyly we sowuk reňklere.

Ýyly reňklere: Gyzyl, sary, açyk-sary reňkler girýär. Bular güne, alawa meňzäp, tebigatda ýylylygy görkezýän reňkler hasaplanýar.

Sowuk reňklere: Gök, howareňk, ýaşyl, gök-benewşe, gök-ýaşyl we olaryň garyndysyndan emele gelen reňkler girýär. Sowuk reňkler düşüňjämizde sowuk zatlar ýaly – buz, gar, suw, aýyň şöhlesi ýaly we başgalar.

Ýyly gammadaky natýurmort.
Guaş

Garyşyk gammadaky natýurmort.
Guaş

Reňkiň esasy aýratynlyklary hökmünde reňk öwüşgini, açyk-goýylygy we doýgunlygy ýalylyr hasaplanýar.

Predmetleriň lokal reňki diýlende onuň asyl reňki düşünilýär.

Reňkiň öwüşgini. Biziň aňymyzda reňk öwüşgini gowy tanyş bolan predmetleriň reňki bilen gabat gelýär. Reňkleriň ençeme atlary tebigatdaky zatlaryň reňklerinden gönüden-göni alnan bolup, gumreňk, deňiz tolkuný reňki, zümerretreňk, şokoladreňk, merjenreňk, malinareňk, üljereňk, gaýmakreňk we başgalar.

Reňkleriň adyny aňladýan, ýagny olaryň birini gyzyly, ikinjisini gök, üçünjisini sary diýip atlandyrylmagyna esas bolan alamata **reňk öwüşgini** diýilýär. Geň galaýmaly, gündizki tebigy ýagtylykda adamyň gözi 180-e ýakyn reňk öwüşginlerini we 10-a ýakyn doýgunlyk derejesini saýgaryp bilýän eken. Umuman alanda, ösen adam gözi 360-a ýakyn reňk öwüşginlerini tapawutlandyrmak ukybyna eýe.

Nadežda Kašina. «Tomus»

Reňkiň doýgunlygy. Reňkiň doýgunlygy diýende, çal reňkiň açyk-goýylyk derejesi, reňk bilen deň bolan tapawudy düşünilýär. Çal reňke garanda goýy reňklilik derejesiniň arassalygyny düşünmek gerek.

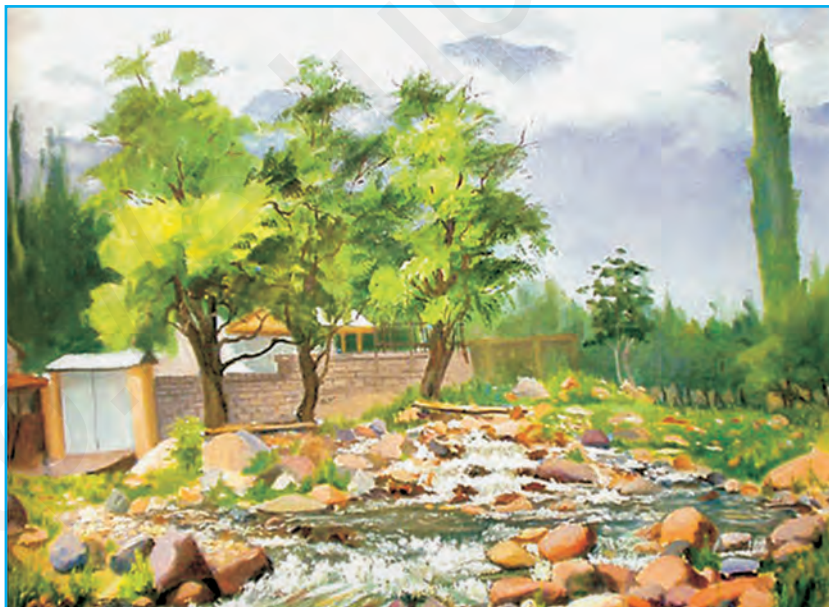
Eger-de haýsy-da bolsa bir reňke çal reňk boýagyny goşsak, onuň reňki öçügsilenýär, doýgunlygy üýtgeýär.

Şekillendiriş sungaty eserleri arkaly suraty çeper özleşdirmegi şekillendirmekde suratkeşlerden O.Tansykbaýew, R.Ahmedow, Z.Inogamow, R.Hudaýberganow, B.Babaýewleriň döredijiligi uly ähmiýete eýedir. Meselem, Öktem Saidowyň «Akdaş» atly suratyny derňemek aşakdaky soraglar arkaly alnyp barylýar.

1. Eserde haýsy pasla mahsus görnüş şekillendirilen?

2. Suratkeş eser arkaly biziň ünsümizi nämä garadýar?
3. Eseriň öňki hatarynda nämeler şekillendirilen?
4. Eser kompozisiýasynyň gurluşy, ondaky zatlaryň gatlamaşyklary nähili?
5. Eserdäki zatlar nähili şekillendirilen?
6. Suratkeş teswir arkaly Akdaş daşlarynyň görnüşini nähili derejede görkezip berip bilipdir?
7. Peýzaž durmuşdaka ýakyn şekillendirilenmi?
8. Eserde howa perspektiwasy reňklerde nähili aňladylypdyr?
9. Eserde gözýetim çyzygy nireden geçýär?
10. Eser sizde nähili duýgulary we pikirleri oýardy?

R. Ahmedow, R. Hudaýberganow, B. Babaýewleriň döredijilikli şekillendiriş sungaty eserlerini çeper özleşdirmekde, ýokardaky soraglar ýaly alnyp barylýar.

O'tkir Saidow. «Akdaş»

Şaira Koziyewa. «Güller»

Yewgeniy Melnikow. «Rafael Taktaş»

Pawel Benkow. «Joralar»

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Reňkiň esasy aýratynlyklary nämeler?
2. Reňkiň öwüşgini, açyk-goýylygy we doýgunlygy barada aýdyp beriň.
3. Reňk öwüşgini näme?
4. Reňkiň doýgunlygyny nähili düşünyärsiňiz?

Öýe ýumuş. Suratkeşleriň eserlerinden nusgalar almak we olar baradaky maglumatlary toplamak.

4-nji ders. ŽIWOPISDE NATÝURMORT ÇEKMEGIŇ YZYGIDERLIGI. NATÝURMORT IŞLEMEK

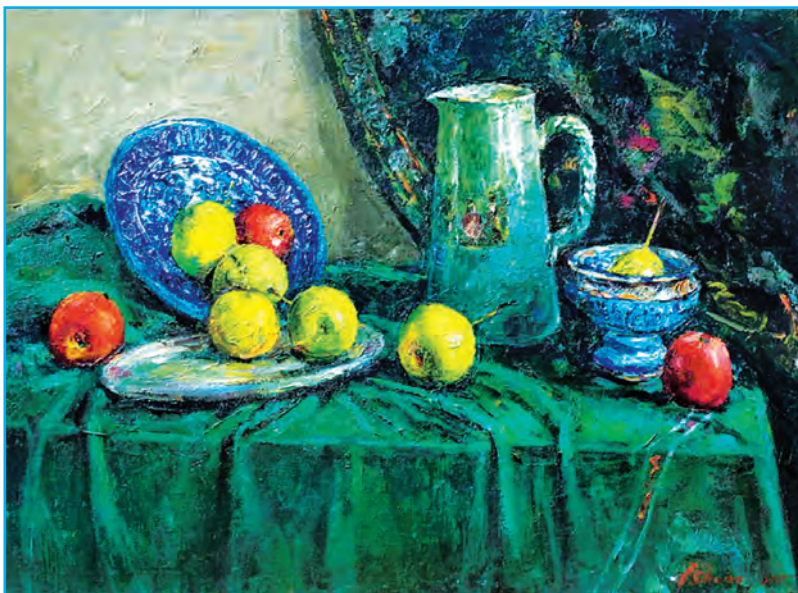
Natýurmort – şekillendiriş sungatynyň özboluşly özbaşdak žanry. «Natýurmort» (*nature morte*) fransuzça söz bolup, «jansyz tebigat» diýen manyny aňladýar we onda köplenç zähmet gurallary, gök önümler we miweler, güller, öý guşlary we maýda haýwanlar şekillendirilýär, ýagny natýurmort sungatynda adamyň gündelik durmuşy görkezilýär.

Natýurmort XVII asyryň başlarynda Gollandiýada peýda bolup, köp ýurtlara ýaýrapdyr, aýratynam, XVIII asyryň ortasynda giň ösüş gazanan özbaşdak žanr hasaplanýar.

Žiwopis sungatynyň seýrek ussasy, fransiýaly suratkeş Jan-Batist Simeon Şardeniň «Sungat atributlary» temasyndaky natýurmort eserini synlanymyzda ýönekeý zatlaryň ýokary çeper teswirini görýäris.

Özbegistanyň şekillendiriş sungatynda suratkeşlerden N.Kaşina, Z.Kowalewskaýa, Ý.Ýelizarow, R.Ahmedow, G.Abdu-rahmanow ýaly natýurmort žanrynyň köp ussalary ölkämiziň näz-nygmatlaryny öz eserlerinde ussatlyk bilen aňladypdyrlar.

Natýurmort özbaşdak žanr bolmak bilen birlikde, tematiki suratlardaky eserleriň mazmunyny açyp bermäge kömekleşýän, ony doldurýan serişde bolup hem hyzmat

Şaira Koziyewa. «Mawy toýun gaplar bilen natýurmort»

edýär. Görnükli suratkeşlerden G. Abdurahmanowyň «Garpyzly natýurmort», Ý. Ýelizarowyň «Natýurmort» eserlerinde dürli miweler, bakja ekinlerinden gawun we garpyz, milli matalar örän täsirli şekillendirilen. Çotga ussatlary eseriň mazmunyny açmakda ýyly sargylyt, goýy gyzyl reňkleri töwerekdäki ýaşyltap ýaly dürli-dürli reňkler bilen uýgunlaşdyryp şekillendirmegi sebäpli suratyň gaty täsirlilikini gazanypdyrlar.

Käbir temadaky natýurmort eserini döretmekde döredijiniň göz önünde geljekki natýurmort bitewiligine görünýär we oňa laýyk zatlar saýlap, üns bilen ýerleşdirmek barada pikir ýöredýär, garalama eskizleri çyzýar we şu eskizler esasynda kompozisiýa düzýär.

Natýurmort mazmunly bolmagy üçin kiçiräk zatlar öňde, irileri arka görnüşde şekillendirilýär. Natýurmort gözýetim çyzygyndan pesräkde ýerleşdirilýär. Şonda zatlaryň

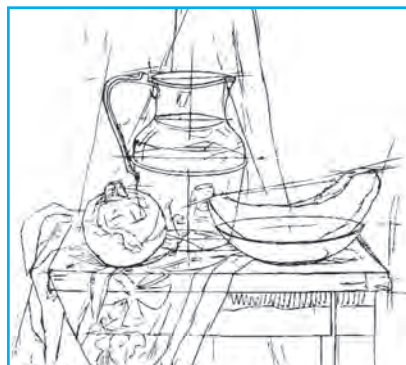

Şaira Koziyewa. «Gündogar natýurmorty»

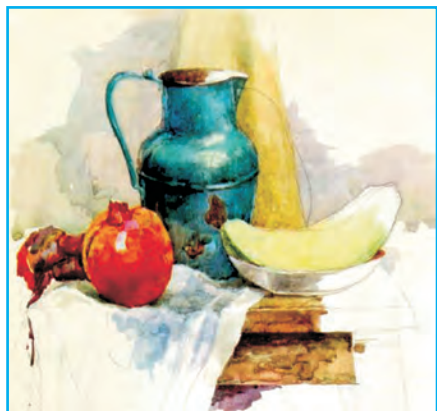
giňişlikleýin ýagdaýy we tekizligi gowy görüňýär. Natýurmort siňe syn edilýär. Natýurmort kompozisiýasyny kagyza dogry ýerleşdirmek maksadynda kagyздan ýasalan ýörite esbap (wideoiskatel)dan peýdalanmak gowy netije berýär. Bu esbap arkaly anyklykany kompozisiýa aýratyn kiçi ölçegdäki kagyзда garalama çyzyp görüňýär. Goýulma kompozisiýasy anyklykanysoň, esasy iş uly ölçegdäki kagyзда ýerine ýetirilýär.

Natýurmort etýudy

1-nji basgançak

2-nji basgançak

3-nji basgançak

Natýurmortyň kompozisiýasy bellenden soň goýulmadaky her bir önümiň ölçegini, şekilini (gurluşy, reňki, ýagty-kölegesi) anyklamaga geçilýär, ýagny natýurmort çekmekde umumydan hususa we hususydan ýene umuma geçiş prosesine hem-de natýurmorty şekillendirmekde yzygiderlige amal etmeli. Iki-üç zadyň teswirini çekmekde önümleriň ölçegi taýdan özara tapawudy, aralyk uzaklygy, kölege we ýagtylyklaryň tapawudy göz bilen çenäp tapylýar. Galamy basmazdan olaryň teswir orny bellik edilýär. Teswiriň şekili tapylansoň, ýagtylyk çeşmesi anyklanýar. Çünki teswiriň deňagramlylyk ýagdaýda durmagy ondan düşüp duran kölegä hem baglydyr.

Düşýän kölege zatlaryň giňişlikleýinligini we nähili materialdan işlenenligini anyklamaga kömek edýär. Önümleriň öz kölegesi, ýagty bölegi, özünden düşüp duran kölege galamda ştrihler bilen çyzylýar. Zatlaryň perspektiw gysgaltmalaryny hasaba alyp, her bir zatdaky ýagty we kölege kadalara amal etmek bilen şekillendirilýär. Soň natura bilen fonuň arasyndaky açyk-goýylygyň tapawudy kesgitlenilýär.

Goýlan natýurmortyň esasy taglymy kagyza şekil-
lendirilýär, ýagny natura bilen teswiriň arasynda doly
meňzeşlik gazanylýar.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Natýurmort näme?
2. Natýurmort žanry nämäni görkezýär?
3. Natýurmortçy suratkeşlerden kimleri bilýärsiňiz?
4. Natýurmort kompozisiýasy näme?

Öýe ýumuş. Suratdaky natýurmort kompozisiýasynyň şekil-
lendirilişine düşünje beriň.

5-nji ders. REŇK-ÖWÜŞGIN TAÝDAN GARŞYLYKLY (KONTRAST) ÖNÜMLERDEN YBARAT NATÝURMORT IŞLEMEK

Ilki bilen, natýurmort üçin gerekli zatlar saýlanyp alynýar. Olar howareňk ýa-da ýaşyl syrçalanan (emally) kastrýulka, iki-üç sany käşir, sary ýa-da goňurreňk toýun käse, iki sany şalgam, birnäçe kartoşka hem-de iki-üç sany al-gyzyl, açyk-sary we açyk al reňkli matadan bolmaly.

Natýurmortdaky zatlaryň sany 2 ýa-da 3 sanydan ybarat. Kompozisiýa taýdan owadan, gyzykly we bitewi bolmaly.

Natýurmort işlemegiň yzygiderligi

Natýurmort teswirini yzygiderlikde işlemek

Toýun küýzeden we gök önümlerden düzülen natýurmortyň möhüm taraplaryndan biri şekillendirilýän zatlaryň giňişlikleýin ýerleşişidir. Predmetleriň uluraklaryny yzda, maýdalaryny bolsa, öňräkde ýerleşdirip, biri ikinjisini azrak önüni ýapyp durýan ýagdaýda goýýarys.

Natýurmortda reňk-öwüşgini taýdan garşylykly önümleriň iň ähmiýetlisi ikinji hatarda ýerleşdirilýär. Ol şekili, reňki we öwüşgini bilen tapawutlanyp durmaly, kompozisiýanyň merkezini düzmelidir.

Natýurmortyň giňişlikleýin ýagdaýyny aýdyňrak şekillendirmek üçin öňki hatara onçakly uly bolmadyk, emma ýagty predmet goýlan. Predmetlere ýagtylyk şöhleleri öň tarapdan we gapdaldan ugrukdyrylany üçin her bir zadyň göwrümliligi anyk görnüp dur.

Natýurmorty şekillendirmezden öň ony gözden geçirip, iň gowy görüş nokadyny tapyp, gözýetim çyzygy bellik edilýär. Teswiriň umumy kompozisiýasy tapylýar. Natýurmortyň teswiri birnäçe kiçi ölçegde garalama surat çyzgylar arkaly ýerine ýetirilýär. Olardan iň üstünlikli çykany seçilip alynýar.

Kagyzyň üstünde natýurmortyň umumy ölçeg barabarlygynyň umumy giňligi we beýikligi ýeňil çyzyklar bilen bellik edilýär. Her bir zadyň umumy şekili, aýry-aýry bölekleriniň otnositel ölçegleri tapylýar. Her bir predmetiň özboluşly şekili, uly-kiçiligi we duran orny anyk tapylandan soň, olaryň gurluşy derňelýär, jikme-jik gözden geçirilýär. Şekillerdäki bar perspektie gysgaltmalar hem görkezilýär.

Predmetiň şekilleri surat tekizliginde ýerleşdirilende olaryň esaslaryny, ýagny görünmeýän böleklerini hem doly çyzmaly. Şeýle edilende käbir zatlaryň «asylygy» ýagdaýda bolmagy ýa-da bir zadyň ikinjisine «oýup» giren ýaly bolup galmagy-

na ýol berilmeli däldir. Natýurmorty galamda işläp bolansoň, reňk bermäge geçilýär.

Natýurmort žiwopisini ýerine ýetirmekde giň ýaýran iş usulyndan peýdalanýarys. Reňk gatlaklaryny üstme-üst goýmak **lessirowka** diýlip atlandyrylýar. Reňkiň suwuk erginini taýýarlap alyp, kagyza gatlak edip çalanda aşagyndaky kagyz tovlanyp durýar. Bir gezek goýlan reňk gatlagy guransoň, üstünden başgasy çalynýar, aşaky gatlagyň görnüp durýanlygy sebäpli täze reňk öwürşgini emele gelýär. Gatlaklaryň sany köpeldigi saýyn reňk barha baýap, täsiriligi güýçlenýär.

Akwarel reňki bilen işlemegi başlamak teswiriň ap-ak ýerini bellik etmekden başlap, galan hemmesi suwuk reňk ergini bilen örtülýär. Kölegeleri birden garaldyp goýbermezden, ýuwaş-ýuwaşlyk bilen bir gatlak guransoň ikinjisini çalmaly.

Ahyrky basgançakda inçe çotga bilen bölekleri reňklemek,

Natýurmort

zatlaryň esaslarynyň ýanyndaky kölegeleri birneme timarlap, natýurmortyň bitewi we sazlaşykly görnüşini alynýar..

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Reňk-öwüşginleri näme?
2. Garşylykly düşüňjesi näme?
3. Natýurmortda garşylyklylyk düşüňjesini aýdyp beriň.
4. Zatlaryň bir-birine görä nähili ýerleşdirilýär?

Öýe ýumuş. Garşylykly önümlerden ybarat natýurmorty grafiki usulda işlemek.

6–7-nji dersler. MILLI GAP-GAÇLARDAN DÜZÜLEN TEMATIK NATÝURMORT IŞLEMEK

Akwarel reňkinde milli gap-gaçlardan düzülen tematik natýurmorty ýerine ýetirmek üçin 2–3 sany zatdan ybarat bolan, reňk we öwüşgin gatnaşyklary bir-birinden tapawutlanýan, olar şekiline görä onçakly çylşyrymly bolmadyk predmetler bolmalydyr. Ýönekeý zatlardan düzülen goýulmalary hakyky işläp, oňat netijeleri gazanmazdan, çylşyrymly natura goýulmalaryny ýerine ýetirmäge geçmek nädogry.

Akwarel reňkinde maşklary yzygiderlikde ýerine ýetirmek we olary ýuwaş-ýuwaşdan barha çylşyrymlylaşdyrmak maksada laýykdyr.

Natýurmorty akwarel reňkleri bilen işlemek prosesini (sergili) amaly görkezmek üçin birneme çylşyrymly bolan miweler we gündelik durmuşda ulanylýan zatlardan düzülen natura goýulmasyny alýarys. Goýulmadaky gap tekiz ýalpyldaýan üstli, şonuň ýaly-da, aýdyň aňladylan şöhlesi bar. Hemme zatlar stoluň üstüne ýerleşdirilen, yzda açyk külreňkdäki diwaryň fony we bir reňkli matalar. Miwelerde belgilenen

ýarymkölegeler anyk görnüp dur. Gapda ýyly we sowuk refleksler bar.

Şeýle düzülen natýurmortyň galamteswiri kynçylyk döretmeýär, emma reňklerde şekillendirmek birneme çylşyrymlyrak, çünki miweleriň anyk reňkini şekillendirmek üçin reňk gatnaşyklaryna berk amal edilmelidir. Reňkiň ilkinji gatlagyny goýmakdan başlap, reňk gatnaşyklaryndaky sazlaşyk saklanmalydyr. Akwarel reňkler guransoň, birneme agaryar, şonuň üçin hem olary reňk taýdan doýgunrak almak maksada laýykdyr.

Akwarel reňkleri bilen şekillendirilende zatdaky we predmetdäki ýagty bolup duran bölekleri reňklemezlige çalyşmaly. Reňkler birden alnyp, gerekli ýere çalynsa, onuň ýanyndaky öwürşginleri hem tapmak ýeňil geçýär.

Her bir zadyň göwrümlü şeklini ýagty-kölegäniň öwürşgin atmagy bilen bagly bolan reňk özgerişlerini üns bilen synlap durmaly. Goňur reňkli gap ýarym kölegede we ýagtylykda dürlüçe reňk görnüşine eýe. Fondan düşýän refleksler goňur reňk däl, eýsem syýareňkdir. Ondan daşary, miweleriň kölegesinde refleksler bar, olar özara açyk-doýgunlygy bilen we reňk görnüşleri boýunça tapawutlanýar.

Iň möhümi, hemme predmetlere bir wagtyň özünde, açyk-doýgunlygy, goýy reňkliligi we doýgunlygyny deňeşdirmek bilen reňk bermeli. Diýmek, predmetlere aýry gözegçilik etmezden, tersine, toplumy bitewilikde görmäge çalyşmaly. Ýanaşyk duran iki zadyň reňk tapawutlaryny deňeşdirmek kyn däl. Eger-de öňümizde on sany zatdan ybarat natýurmort bolsa, her bir predmetiň reňkini ýekelikde we hemmesi bilen bilelikde bitewi deňeşdirmeli.

Her bir zadyň göwrümlü şeklini işlände ýyly we sowuk reňk görnüşlerini üns bilen synlamaly.

Natýurmort

Predmetleriň açyk-doýgunlygy we goýy reňkliligi fon bilen töwerekdäki zatlaryň reňkine bagly bolýar. Kölegeler doýgunlandyrylsa, ýagty bolup, has-da aýdyňlaşýar.

Şekildäki predmetleriň öňden we yzdan görnüşleriniň arasyndaky giňligi görkezmäme üns berilmelidir. Natýurmortdaky zatlar bir-birinden dürli aralykda ýerleşýär, ýakyn-daky zatlar ýagtyrak görünýär.

Uzakda duran zatlaryň reňkleri ýeňilräk we öçügsiräk alynýar. Natýurmorty şekillendirmekde howa perspektiwasyň täsirini hemişe naturada ýeňil duýmak kyn; şuna se-retmezden, muny perspektiwa kanunalaýyklygy esasynda galam bilen şekillendirende önünde duran zady ýakynrak ýerleşdirip, başgasyny bolsa, uzaklaşdyryp şekillendirmeli.

1-nji basgançak

2-nji basgançak

3-nji basgançak

4-nji basgançak

Zatlaryň ýagtylandyrylan ýerleri anyk daşky görnüşe eýe. Kölege we uzak görnüşdäki öwüşgin we reňk kontrastlary gowşagrak, şekilleri bolsa, aýdyň daşky görnüşine eýe däl.

Kölege we yzky görnüşdäki zatlaryň teswiri umumlaşdyrylan ýagdaýda bolýar. Hut şu ýerde çyg wagtynda işlemek usulyňy ulanan makul. İşlemezden öň kagyz arassa suw bilen ýumşak esgi ýa-da uly çotganyň kömeginde bir gezek öllenýär. Iki-üç minutdan soň, kagyz suwy sorup alansoň, akwarel bilen işi başlamaly. Reňk sürtmeleri çygly kagyzyň ýüzüne ýaýylyp, bir-biri bilen goşulyp, maýyl we näzik geçişleri emele getirýär. Eger-de haýsy-da bolsa bir ýerini tapawutlandyrmaly bolsa, kagyzy guradyp, gerekli reňk sürtmesi

berilýär ýa-da gurak çotgada anyk reňkli araçägiň talap edilen ýerleri timarlanýar. Ölläp işlemek usuly teswiri örän näzik we özüne çekiji edip görkezmäge mümkinçilik berýär.

Ýewgeniý Melnikow. «Nar we behi»

Akwarel reňkler bilen işlände kölege-ýagtydaky näzik geçişleri ýylmamak gerek bolmaýar. Gaty öllenen kagyz, adatda, çişýär, egilýär, emma guranda ýene çekilýär we işi dowam etdirmek mümkin.

Milli gap-gaçlardan düzülen tematik natýurmortlary görnükli suratkeşleriň eserlerinde hem görmek mümkin. Meselem, Ý. Melnikowyň «Enar we behi», N. Oripowanyň «Natýurmort» eserleri temanyň aýdyň mysalydyr.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Milli gap-gaçlardan ybarat natýurmorty nähili göz önüne getirärsiňiz?
2. Perspektiwa kanunalaýyklyklaryny düşündirip beriň.

Nadira Oripowa. Natýurmort

3. Reňkiň ilkinji gatlagyny goýmakdan başlap nämelere üns bermeli?
4. Natýurmortyň mazmunyny açyp görkezmekde predmetleriň, materiallaryň roly nähili?

Öýe ýumuş. Milli gap-gaçlardan ybarat tematik natýurmorty işlemek.

8-nji ders. 1-NJI BARLAG IŞI. NATÝURMORT

9-njy ders. TEBIGAT PEÝZAŽY FONUNDA NATÝURMORT IŞLEMEK

Tebigat peýzažynyň fonunda natýurmort işlemek prosesiniň öz kanunalaýyklyklary bar. Bu işi tertip bilen alyp barmak talap edilýär.

Yzygiderlilik tertibine aň ýetirmek bilen ýerine ýetirilen işiň önümi möhüm ähmiýete eýedir. Tebigat peýzažynyň fonundaky natýurmort işlemegi nämeden başlamaly, onuň arasynda nähili talaplara jogap bermeli we nädip tamamlalydygyny gowy bilmeli.

Natýurmortyň fony peýzaž bolup, aýnanyň önünde goýlan predmetler bilen peýzažyň arasynda giňişlik aralygy ýerleşýär. Reňk gatnaşyklary öňki, orta we yzky görnüşde dürli reňklerde bolýandygyna aň ýetirmelidir. Şekillendirmekde howaýy perspektiwa uly ähmiýete eýe. Aýnanyň önünde ýerleşýän natýurmorty şekillendirmekde umumy ýagty-kölege, reňk-öwüşginler we ýakyn reňklerden ýagty-kölegeli, reňk-öwüşginli utgaşyklyklaryny uly böleklerinde anyklamak möhümdir.

Tebigat peýzažynyň fonunda natýurmort şekillendirilende gözýetim çyzygyna görä nähili ýerleşşi-de uly ähmiýete eýe. Mälim bolşy ýaly, gözüň beýikliginden pesräkde goýlan

Rahim Ahmedow. Natýurmort

Malika Mirsadykova. «Hrizantemalar»

natýurmort zat tekizliginde doly görnüp durýar, zatlaryň esaslary, olaryň özara ýerleşişini aýdyň görüňýär we şekillendiren-de amatly bolýar. Zady dolurak açyp görkezmek üçin ýagtylyk şöhleleri öň tarapyndan ýa-da gapdaldan düşýän bolmalydyr. Tebigy ýagtylygyň güýji ýeterli bolmasa, natýurmortyň gapdal tarapyna emeli ýagtylandyryjy goýulýar. Şonda öňdäki zatlarda ýagty kölege kontrasty ýiti bolup, olaryň göwrümliligi has göze taşlanýar, üstler aýdyň görüňýär. Ikinji plandaky zatlarda bolsa, garşylyk kemräk duýulýar.

Şöhleleriň güýji barha kemeldigi saýyn üçünji plandaky zatlardaky garşylyk has-da haýallaşýar, olaryň araçäkleri fonuň doýgun ýerleri bilen umumlaşyp görüňýär. Natýurmorty aýnanyň golaýyna goýup arka fonunda tebigy peýzaž bilen şekillendirilýär. Natýurmorta şöhleler öň tarapdan düşýär, kölegeler we refleksler onçakly köp bolmaýar we predmetleriň öz reňki aýdyň, anyk-röwşen görüňýär.

Tebigat peýzažynyň fonunda natýurmort işlemek temasynda natýurmortçy suratkeşlerden H. Matiss, Wan-Gog, R. Ahmedowyň döredijiliklerine degişli aýnanyň öňünde we tebigat peýzažynda goýlan natýurmort nusgalary mysal bolup biler.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

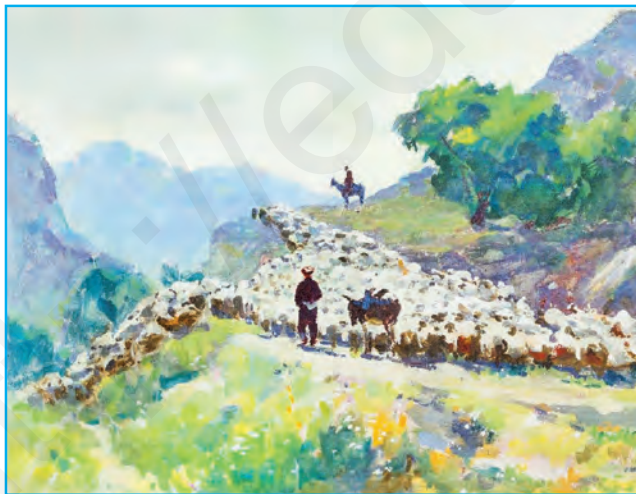
1. Tebigat peýzažynyň fonunda natýurmorty şekillendirmegiň esasy şerti nämede?
2. Tebigat peýzažynyň fonunda natýurmorty şekillendirmekte aralyk nähili serişdeleriň kömeginde berilýär?
3. Gözýetim çyzygy beýlekilere görä nähili alynýar?
4. Natýurmorta şöhleler haýsy tarapdan düşýär?

Öýe ýumuş. Tebigat peýzažy fonunda natýurmort çekip gelmek.

10-njy ders. ŽIWOPISDE WE GRAFIKADA PEÝZAŽ

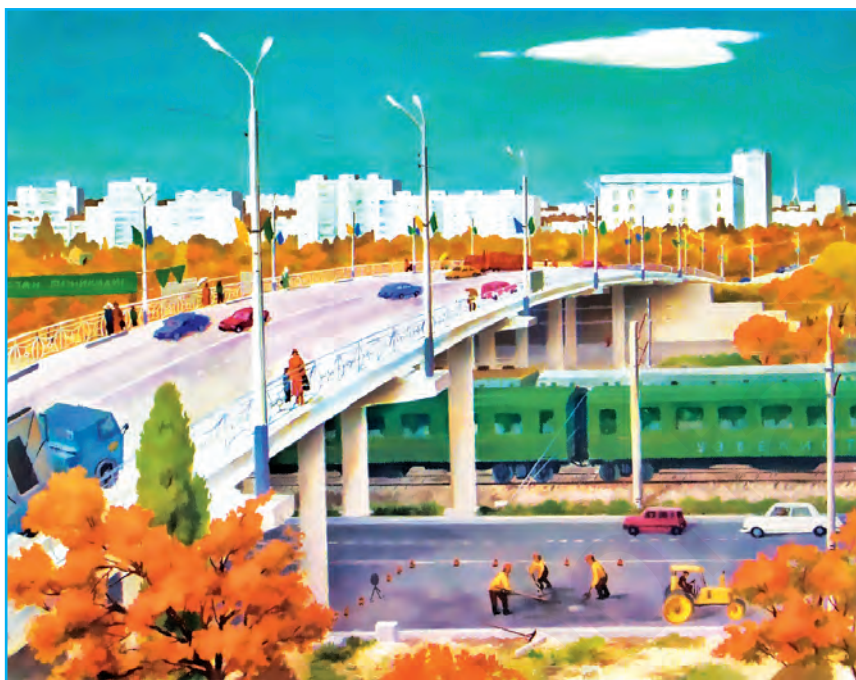
Peýzaž – şekillendiriş sungatynyň žanry bolup, tebigatdaky mälüm bir ýeriň görnüşi, teswiri hasaplanýar. Peýzažda tebigat, deňiz görnüşleri /marina/, daragtzarlar, gyrlar, şäher we obalaryň keşbi, umuman, dürli ýerleriň teswiri arkaly adamyň duýgulary çeper obrazlarda aňladylýar. Peýzaž žanry orta asyrlarda Hytaýda, Ýaponiýada; Oýanyş döwründe bolsa Ýewropada ösüş gazandy. Özbegistanda Pawel Benkow, Oral Tansykbaýew, Nikolaý Karahanlar peýzaž žanrynda täsirli eserleri bilen meşhur.

Oral Tansykbaýew. «Dag peýzaży»

Jawlan Umarbekow.
«Bozsuw köprüsi»

Rustam Hudaýberganow. «Täze köpri»

Peýzaž žanryndaky eserleri döretmekde suratkeş dürlüçe boýaglardan: ýagboýagdan, akwarelden, guaşdan, temperadan, peselden, reňkli galamdan peýdalanýar.

Pawel Petrowiç Benkow köp ýyllaryň dowamynda ölkämizi güneşli, gözəl ýagdaýda teswirledi we döredijilik etdi. Onuň döreden suratlarynyň her birinde janajan respublikamyzyň gözəl tebigaty, özbek halkynyň durmuşy we zähmeti şekillendirilýär.

Görnükli suratkeş Oral Tansykbaýewiň döredijiligi, esasan, Merkezi Aziýanyň gözəl we nepis tebigat peýzažlaryny çotganyň kömeginde hakyky edip görkezmäge gönükdirilen. Döredijiniň «Yssykköl agşamy», «Özbegistanda bahar», «Kaýrakgum GES-iniň daňy», «Erik gülleýär», «Güyz daňy» ýaly ençeme eserleri ony ökde usda hökmünde dünýä ta-

natdy. Oral Tansykbaýewiň «Agşam pellesi» eserine nazar salsak, tomaşaçynyň göz önünde gülläp-ösýän özbek diýary, onuň kalba aram beriji tebigaty, adam zähmeti bilen bagy-bossana öwrülýän ýerler göze ilýär.

Görnükli suratkeş Gafur Abdurahmanow hem peýzaž žanrynda döredijilik edipdir. Suratkeş döreden kompozisiýalar giň gerimlilik we reňbe-reňligi bilen tapawutlanýar. Bular-dan, aýratynam, «Aýdym» eserini tomaşa etseňiz, tebigatyň täsirli heňleri bilen adam kalbyndaky duýgular bilelikde ýaňlanýandygyny diňläň ýaly bolýarsyňyz. Bahar gülleri düşelen gyrlar, oňa aşyk bolan gyzlaryň nepis hereketleri, dag depeleri, şonuň ýaly-da, alysdaky bulutlaryň bir-biri bilen üznüksiz bagly boýaglarda teswirlenişi adamy özüne jadylaýar. «Bahmalda daň» atly peýzažynda bolsa tebigatda täzelenýän ýagdaý suratkeş tarapyndan suratlandyrylan. Teswirde ir daňdanky janlanma, barlygyň oýanýanlygy mese mälim duýlup dur. Bu eserler tomaşaçyda gowy keýp oýarmagy

Kazim Umurzakow. Etýud

bilen birlikde, gyzykly dynç almaga kömek edýär. Tebigata bolan muhabbeti oýarýar we estetik lezzet bagyşlaýar. Suratkeşiň döredijiliginde peýzaž žanryna bolan gyzyklanma pyntyklaryny onuň ilkinji etýudlarynda görmek mümkin.

Peýzažy žiwopisde çekmek üçin kagyza saýlanan obýektiň gözýetim çyzygy bellenip, tebigatyň görnüşi çyzyklaryň kömeginde aňladylýar.

Grafikada peýzaž aşakdaky ýaly ýerine ýetirilýär.

Jawlan Umarbekow. «Angren ýoly»

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Suratkeş Rustam Hudaýberganowyň «Täze köpri» eserini analiz ediň.
2. Peýzaž temasyyna bagyşlanan eserleri derňäň.

Öýe ýumuş. Synpda galamda başlanan peýzažy reňklerde boýaň.

11-nji ders. TEBIGATYŇ OBRAZLY PEÝZAŽYNY ŞEKILLENDIRMEK

Tebigatyň obrazly peýzažyny işlemek üçin ilki galamyň kömeginde onuň aýry-aýry bölekleri çyzyp alynýar. Teswiriň mazmunly we manyly bolmagy üçin peýzaž elementleri – da-
ragtlar, bulutlar, daglar, ýeriň gurluş şekilleri çyzylýar. Şonuň ýaly-da, peýzaž çekilende tebigaty jikme-jik öwrenmek talap edilýär.

Suratkeş A. Möminowyň «Tupanly gün» eserinde tebi-
gatyň obrazynyň bir görnüşini görmek mümkin.

Tebigatyň obrazly peýzažy çekilende çyzykly we giňişlikleýin perspektiwa kadalary berjaý edilmelidir. Her bir zat uzaklaşdygy saýyn kiçelip, howada görünmän, bar-
ha öçügsilenýär, olaryň görnüşi, çyzyklary, ýagtylygy, reňki üýtgeýär. Tebigatdaky zatlar bize näçe ýakyn bolsa, olar şon-
ça anyk we rõwşen görünýär.

Ruben Akbalýan. Etýud

Peýzažy talap derejesinde işlemek uly ähmiýete eýedir. Peýzaž gündizine, ir bilen ýa-da agşamara öz görnüşine eýe. Ir bilen daş-töwerek göýä tusse bilen örtülen ýaly bolýar. Diýmek, irki peýzaž çekilende yzky görnüşi birneme ösügsiräk suratlandyrylýar. Öňde ýerleşenleriň gur-

Peýzaž etýudy. «Bulutly asman»

Peýzaž etýudy. «Ýagyşdan soň»

Ruslan Halilow. «Açyk howa»

luşyny birneme anygrak edip çekmeli. Agşamara bolsa, tersine, asman öwüşgininde hemme zatlaryň gurluşy anygrak görünýär. Howa bulut bolan günde ýer, ondaky zatlar bilen birlikde asman öçügsi we gararak bolup görünýär.

Tebigatyň obrazly peýzažy çekilende ýa-da onuň haýsy-da bolsa bir bölegi şekillendirilende aýratyn kadalar ýok. Peýzažy şekillendirmek hem başga zatlaryň asyl nusgasyny çekmek ýaly ýerine ýetirilýär.

Tebigat peýzažyny yzygiderlikde şekillendirmek

Tebigat obrazynyň täsiriligini artdyrmak, onuň anyk ýagdaýyny beýan etmek maksadynda işi kontrastly ýa-da maýyl, ýyly ýa-da sowuk, açygrak ýa-da goýyrak, aýdyň ýa-da

umumlaşan ýagdaýda ýerine ýetirmek mümkin. Janly tebigaty duýmak, onuň iňňän gözelligini aňmak, şonuň ýaly-da, bilesigelijilik her bir tebigat obrazynyň peýzažyny şekillendirmegiň çözgüdi eses bolýar.

Meselem, tebigat elmydama döredijilikli gözlegleriň, gозelligi duýup datyňy ösdürmegiň çeşmesi bolup gelipdir.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Tebigat obrazynyň peýzažyny şekillendirmegiň esasy şerti nämede?
2. Tebigat obrazynyň peýzažynda aralyk nähili serişdeleriň kömeginde berilýär?
3. Tebigat obrazynyň peýzažynyň teswiri diýip nämä aýdylýar?

Öýe ýumuş. Haýsy-da bolsa bir tebigat obrazynyň peýzažyny suratlandyryp geliň.

12-nji ders. AK WE GARA REŇKDE PEÝZAŽYŇ SURATYNY ÇEKMEK

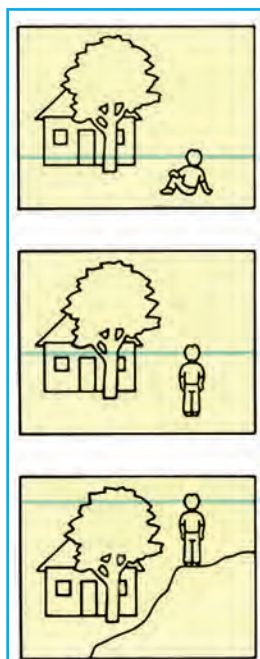
Ak we gara reňkler birikmesine esaslanan çyzykly teswirler hem grafika sungat görnüşine girýär. Grafika grekçe “grapho” sözünden alnan – “çyzýaryn, ýazýaryn, surat çekýärim”, diýen manyny aňladýar.

Anna Ostroumowa-Lebedewa. «Köpri»

Peýzaž

Grafiki surat çekilende, esasan, iki ak we gara reňklerden peýdalanylýar. Dürli grafiki surat çekilende aýratynlyklaryna görä, gara reňkler açyk-goýylyk derejesini bilen tapawutlanýar. Olar açyk, goýy, galyň bolýar, ak reňkler bolsa dury we näzik, mertebeli we şatlykly sypatlar şekillendirilende ulanylýar.

Eziz okuwçylar, peýzaž perspektiwa kadalary esasynda şekillendirilýär. *Perspektiwa* – latynça söz bolup, «anyk görýärin» diýen manyny aňladýar.

Peýzažy şekillendirmezden öň gözýetim çyzygyny anyklamalydyrys. Gözýetim çyzygy hemişe gözümiziň garşysyndan geçýän çyzyk-tekizlik hasaplanýar. Töwerekdäki zatlar gözýetim çyzygyndan ýokarda, pesde ýa-da çyzygyň özünde ýerleşen bolýar. Bulary teswirde görüp bileris.

Grafikada peýzažy şekillendirmekde çyzykly we öwüşginli perspektiwadan peýdalanylýarys. Çyzykly perspektiwa – bu töwerekdäki reallygy kagyzda göwrümi we çuňlygy bilen şekillendirmek usuly.

Grafikada öwüşginli perspektiwany ilkinji gezek Leonardo da Winçi esaslandyran bolup, onda zatlaryň uzaklaşdygy saýyn öwüşgin derejesiniň üýtgeýändigini görmek mümkin.

O. Tansykbaýew. «Peýzaž»

Grafiki suratda arkaýyn, oýly ýagdaýlary aňladýan peýzaž şekillendirende, hökman, rowan, asuda, töwerek şekilli, döwük, gyşyk çyzyklardan peýdalanylýar. Daragtyň obrazyny şekillendirende wertikal we gorizontaly ýagdaýdaky çyzyklaryň kömeginde onuň şahalary, beden şekilleri aňladylýar.

Daragt peýzažy

Isaak Lewitan. «Güneşli gün. Uly ýol»

Häzir bolsa tolgunmaly, joşgun, wajyp görnüşdäki peýzaž kompozisiýasyny çyzyk we ak-gara usulda şekillendirmegi öwreneris.

«Sosnalar». Tuş, pero

«Alma agajy». Tuş

Bu «Sosnalar», «alma agajy» tuşda işlenen kompozisiýany ýerine ýetirende çyzyk we ýagty-kölegäniň dürli şekillerinden galyňlaşdyrylan çyzyklar we olaryň dürli ugurlaryndan peýdalanylan.

«Egilen gaýyňlar». Grafika

Elbetde, grafiki surat çekmek üçin asuda, dynçlyk ýagdaýyny aňladýan peýzažly ýer saýlanýar. Şekillendirilýän peýzaž ýerini üns bilen synlap, çekmäge hereket edýäris. Biz tebigatyň peýzaž teswirini basgançaklaýyn çekmek arkaly amala aşyrýarys.

Birinji basgançakda peýzažyň teswirini kagyza kömekçi çyzyklar we gözýetim çyzygy arkaly dogry ýerleşdirýäris. Çyzykly perspektiwa esasynda kompozisiýa teswiri taýýar bolandan soň ony ýene bir gezek natura bilen deňeşdirip görülyär. Anyklanan kemçilikler düzedilýär.

Ikinji basgançakda peýzažyň ýagty-kölege ýerleri anyklaşdyrylyp, ýeňil çyzyklar arkaly ştrihler geçirilýär.

Üçünji basgançakda peýzažyň açyk-goýy ýerlerindäki öwüşginli gatnaşygy anyklaşdyrylýar.

Dördünji basgançakda peýzaždaky agaçlary ululygy, häsiýetli ýerleri, kölegeleri, olaryň arasyndaky özara baglanyşyklar ahyryna ýetirilýär. Galyň kölegeli ýerleri doýgun edilip umumlaşdyrylýar.

Dersiň ahyrynda çagalaryň çeken suratlaryndan sergi guralýar we olar derňelýär.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Ak we gara reňkler birikmesi haýsy sungat görnüşine girýär?
2. Perspektiwa nähili manyny aňladýar?
3. Öwüşginli perspektiwa näme we ol haçan peýda bolan?

Öýe ýumuş. Ak we gara reňklerden natýurmort kompozisiýasyny işlemek.

13-nji ders. DÜRLI ÝAGDAÝDAKY PEÝZAŽYŇ SURATYNY ÇEKMEK

Şekillendiriş sungatynda tebigatyň görnüşlerini aňladýan žanr – bu peýzaž. Onda, esasan, tebigat, dag, köl, meýdan we şäher görnüşleri suratlandyrylýar. Peýzažçy suratkeş öz eserleri arkaly tebigata bolan gatnaşygyny, duýgularyny, dürli ýagdaýlary aňladýar. Şekillendiriş sungatynda peýzažçy suratkeşler: A. Sawrasow, I. Şişkin, I. Le-witan, O. Tansykbaýew, N. Karahan, R. Temurow, I. Şin we başgalary görkezmek mümkin.

Peýzaž žanry birmuncha çylşyrymly bolanligi sebäpli, dastlab, tebigatdagi ba'zi bir zatlarning alohida böleklerini, biror-bir bo'lagini öziga qarab şekillendirmek nihoyatda qulaydir. Meselem, daraxt tanasi, novda, shox-shabba we hokazolarni çyzmak mümkin.

Teşaway Pirmatow. «Daň»

Iskra Şin. «Bahar»

Munda zatlaryň häsiýetli alamatlaryny, bölekleriň gatnaşygyny, ýönelişini dogry şekillendirmäge hereket etmeli. Soňluk bilen bolsa haýsy-da bolsa bir agajy asmandaky bulutlar bilen bilelikde çekmek ýaly işleri ýerine ýetirip, ýuwaş-ýuwaşdan bütün peýzaž görnüşini çekmäge geçilýär. Beýle işleri ilki galam, soňra boýagda ýerine ýetirmeli. Peýzaž işlände ýakyn, orta we alysdaky zatlar, esasan, üç görnüşde ýerleşdirilýär.

Ýakyn görnüşdäki zatlary anygrak, alysdaky zatlary öçügsiräk çekilýär. Bu görnüşleri dogry şekillendirmek üçin, ilki, peýzažy ünsli synlap we ony teswirlände uzakdaky zatlaryň ýakyndaka garanda kiçi bolmalydygyny hasaba almaly we howa perspektiwasy kadasyna görä, uzakdaky zat-

lar reňk we öwüşgin taýdan ýakyndakylara garanda öçügsiräk we açygrak görüňär.

Tebigatyň haýsy-da bolsa bir ýagdaýyny şekillendirmek üçin görüş nokady we gözýetim çyzygy nireden geçenligini kagyzyň üstünde anyklap alynýar. Suratyň kompozisiýasyny dogry tapmak üçin çekilýän peýzažy çäklendiriji ramka şekilindäki gurluşdan (kartondan ýa-da kagyздan ýasalan ýörite esbap) peýdalanmak mümkin. Kompozisiýasy tapylandan soň ony kagyзда ýeňil-ýelpaý çyzyklar bilen çyzmaga geçilýär. Munda ýakyn we uzakdaky zatlaryň ýerleşişine, ölçeglerine, häsiýetli alamatlaryna, gatnaşyklaryna we başga aýratynlyklaryna üns berilýär. Boýagda ýerine ýetirilen wagtda esasy üns tebigatdaky reňkleriň töwerekdäki başga zatlaryň reňkine täsir edişine, kompozisiýa koloritiniň(reňkler toplumu) bitewiligine gönükdirilýär.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Peýzažçy suratkeşlerden kimleri bilýärsiňiz?
2. Peýzaž žanry şekillendiriş sungatynyň haýsy görnüşine degişli?
3. Peýzažy şekillendirende nämelere üns bermeli?

Öýe ýumuş. Tebigatyň käbir ýagdaýyny şekillendirmek.

14-nji ders. AÝDYŇ GIJEDÄKI ÝA-DA GÜN BATÝAN ÇAGYNDAKY AGAJY ŞEKILLENDIRMEK

Şemalsyz, dynç yssy gije. Daş-töwerek ümsüm. Asmandan täze aý şöhle saçyp, tutuş meýdana ýagtylyk berip dur. Suwuň üstünde aýyň şöhlesi köli gögümtil, sary, altyn reňke boýap, öwşün atyp dur. Daragtlar bir-biri bilen ýuwaşja bir-biri bilen pyşyrdaşyp, ukuly gijäniň dynçlygyna gulak asýan ýaly.

Arhip Kuindji. «Aýdyň gije»

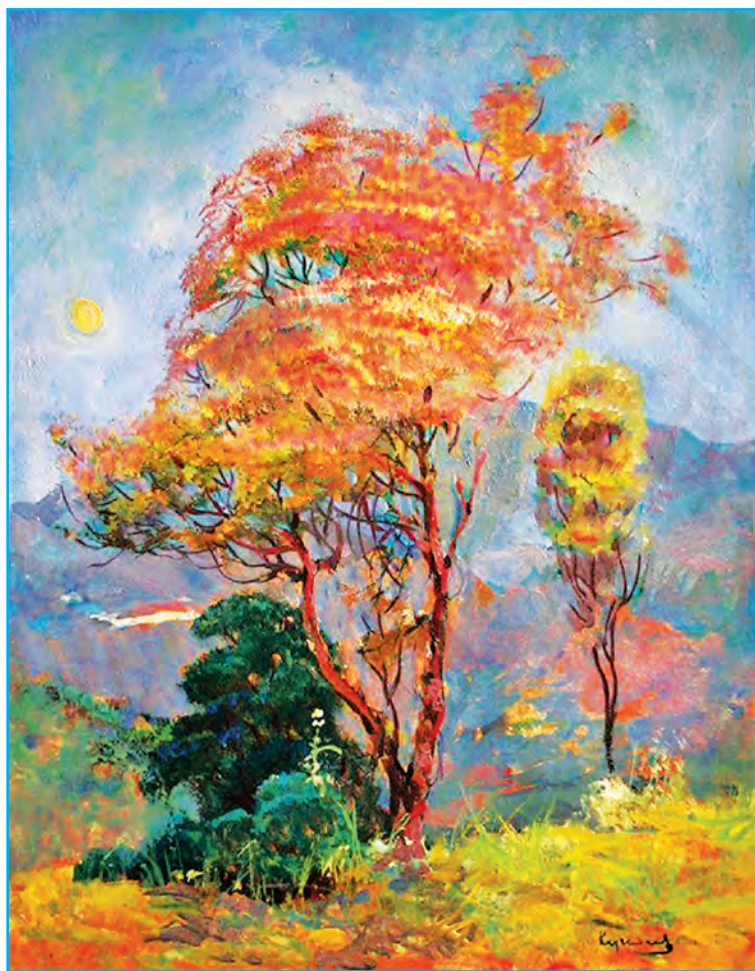
Gafur Abdurahmanow. «Aýdyn gije»

Indi şu görnüşi kagyzda şekillendirmäge geçsek. Munuň üçin suratyň esasy teswir çözüwini tapmaly. Şekillendiriş sungaty dilinde tebigat peýzažyny şekillendirmek diýeni – köl, aý, agaçlyk – bularyň hemmesi bir бүтин görnüşi düzýär.

Tebigatyň gözel peýzažyny şekillendirmek neneň kyndygyna seretmezden, suratkeş G. Abdurahmanow öz pikirini bize ussatlyk bilen ýetirmegi başarypdyr. Buludyň arasyndan çykan aý suwuň üstüne ýagty şöhle saçyp, kenarlar gyzyl-goňur reňke boýalyp, öňki görnüşdäki agaçlar goýy boýaglar bilen boýalan. Ählisi öz ýerini tapyp, howa, boşluk, mekan aýratyn üns bilen görkezilen.

Suraty guaş ýa-da akwarel boýaglary bilen şekillendirmek hem-de olar bilen tebigat peýzažyny gözel we mazmunly edip çekmek mümkin.

Özbegistanda at gazanan terbiýeçi, görnükli žiwopis ussasy Gafur Abdurahmanowyň özbek suratkeşçiliginiň ösüşine goşan goşandy uly. Ol Daşkent tümeniniň Keles obasynda dünýä inen. 1955-nji ýylda P. Benkow adyndaky Respublikan suratkeşlik okuw mekdebini tamamlan. Ol ýerde M. Nabiýew, H. Rahmanow, T. Oganessow ýaly halypalardan sapak alan. Soňra Daşkent teatr we suratkeşlik sungaty institutyny profes-

Nemat Kozibaýew. «Günüň batýşy»

sor R. Ahmedowyň ussahanasy boýunça tamamlan. G. Abdu-rahmanow žiwopis sungatynda bereketli döredijilik etdi. Onuň eserlerindäki häsiýetli aýratynlyk şundan ybarat, ýagny ol naturanyň çäksiz mümkinçiliklerini doly eýelemäge ymtyldy. Suratkeşiň döredijiliginde etýudlar aýratyn orun tutýar. Tebigatda bolup geçýän prosesler, öwüşginler we özgerişler, bir ýagdaýdan ikinji ýagdaýa geçmek, ýagty-kölegäniň täsirinde

gelyän näzik tapawutlary gŷrmegi başaryp, teswirde janlandyrmak suratkeşden talant we ukyp talap edýär.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Aýdyň gijedäki ýa-da gün batýan çagyndaky agajy şekillendirende nämelere üns bermeli?
2. Şekillendirmekde nähili reňklerden peýdalanylýar?
3. Suratkeşler A.Kuindjiniň «Gije» we G. Abdurahmanowyň «Aýdyň gije» eserlerini deňeşdiriň we düşündiriň.

Öýe ýumuş. Gün batýan çagyndaky peýzažy şekillendirmek.

15-nji ders. 2-NJI BARLAG IŞI. DIWAR GAZETINI IŞLEMEK

Täze ýyl baýramy köne ýyly uzadyp, täze ýyly garşy almakdan başlanýar. Bu baýram ähli döwletlerde adaty baýram hökmünde belleniýär. Baýramy arçanyň töwereginde bellemek däbe öwrülen. Täze ýyl baýramynda Aýazbaba we Garpamygyň gelmegine köpräk garaşylýar.

Täze ýyly garşy almak ähli döwletlerde öz maşgalasynda belleniýär. Bu baýramda arça bezeliýär, ýagny dürli hili oýnawaçlar bilen bezeliýär. Adamlaryň ýüzünde ýylgyryş, baýram guwançlary bolýar.

Elbetde, baýramyň önüsyndasynda her bir tälim edarasynda «Täze ýyl» temasynda diwar gazetini işlenýär. Diwar gazetini taýýarlamak üçin iki watman kagyzyňy birleşdirýäris. Birleşdirilen kagyza Täze ýyl temasynyň ady baş tema edip alynýar, Täze ýyl baýramyna bagyşlanan suratlar galamda çekilýär. Taýýarlanan oýnawaçlaryň suraty gazetiň gerekli ýerlerine ýerleşdirilýär.

*Täze ýyl baýramyòyz
gutly bolsun!*

Täze ýyl baýramyna taýýarlanýan diwar gazetiniň suratlary, ýazuw bölekleri reňkler taýdan bir-birinden tapawutlanýar we meňzeşlikleri uýgunlaşdyrylýar.

Täze ýyla bagyşlanan diwar gazetini ýene bir gezek gözden geçirilýär. Taýýarlanan gazetden mekdepde geçirilýän agşamlarda, ata-eneleri Täze ýyl baýramy bilen gutlanda peýdalanmak mümkin.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Täze ýyl baýramy nähili baýram?
2. Täze ýyl baýramy temasynda suratkeşler tarapyndan işlenen eserleri derňäň.
3. Täze ýyl baýramyna bagyşlanan diwar gazetinde arça, Aýazbabanyň we Garpamygyň suratlaryny çekiň.
4. Diwar gazetini taýýarlarda nähili reňklerden köpräk peýdalanylýar?

Öýe ýumuş. Täze ýyl baýramyna bagyşlanan suratlary çekip gelmek.

16-njy ders. ŞEKILLENDIRIŞ SUNGATYNDÄ ANIMALISTIK ŽANR

Animalistik žanr şekillendiriş sungatynyň özgeçe görnüşidir. ***Ol latynça «anima» – haýwanat älemi diýen manyny aňladýar.*** Animalist-suratkeş haýwanat dünýäsine uly gyzyklanma we ussatlyk bilen çemeleşýär.

Haýwanat dünýäsi ilkidurmuş adamlaryň durmuşynda uly ähmiýete eýe bolupdyr. Şol döwürde olar gowaklaryň diwarlarynda keýigiň, ýakyň, mamontlaryň suratlaryny çekipdirler.

Gadymky Ýaponiýada we Hytaýda haýwanlaryň suratlary dekorativ nagyşlary düzmekde hem-de monumental kompozisiýalary döretmekde esasy hasaplanypdyr. XVII asyra gelip haýwanat äleminiň anatomiýasyny beýik suratkeşler Leonardo da Winçi we A. Dýurerler işläp çykypdyrlar.

Russiýada birinji animalist suratkeş I. Groot bolupdy. Goja heýkeltaraş we grafik suratkeş W.A. Watagin özüniň eserlerinde haýwanat älemini hakyky we ynamly suratlandyrýar.

Orta Aziýadaky ilkinji heýkeltaraşlyk ýadygärlikleri knýaz Romanowyň köşgüniň (Daşkent) önünde oturdylan haýwanlaryň heýkeli (it, keýik), Sitorai Mohi Hosa (Buha-ra) gapysynyň önündäki şirleriň heýkeli hasaplanýar. 1886-njy ýylda Daşkentdäki sergide ussa Tohta Sadyk Hojaýewiň

Pyotr Mordwinsev. «Ümsümlik»

Alyşir Alikulow. «Awda»

alebastrdan ýasan at bilen keyýigiň heýkeljigini görkezendigi mälim.

Şekillendiriş sungatynyň animalistik žanrynda suratkeş P.Mordwinsew tarapyndan döredilen «Ümsümlük» atly eser-de at bilen gulanyň ýaýladaky teswirini görmek mümkin.

Animalistik žanrda, esasan, heýkeltaraşlarymyz saldamly döredijilikli eserleri döredenliginiň şaýady bolýarys. 60-njy ýyllardan başlap M.Musabaýew, A.Baýmatow, J.Kuttimuradow ýaly onlarça talantly heýkeltaraşlar döredijilik älemine girip gelipdirler. Olar özbek halkynyň geçmişini, bu günki gününü, durmuşyny, zähmetini we döredijilikli işlerini öz heýkellerinde beýan edipdirler.

Abdumömin Baýmatow 1934-nji ýylda Fergana welaýatynyň Beşbala obasynda doglan. Özbegistanyň halk suratkeşi. Animalistik heýkel žanry boýunça ençeme işleri amala aşyran.

Garaşsyzlyk döwri heýkeltaraşlyk sungatynyň saldamly görnüşinde işlenen ilkinji taryhy eserler hökmünde E.Temuryň beýik atly heýkelini (I.Jabbarow) agzap geçmek ýerliklidir.

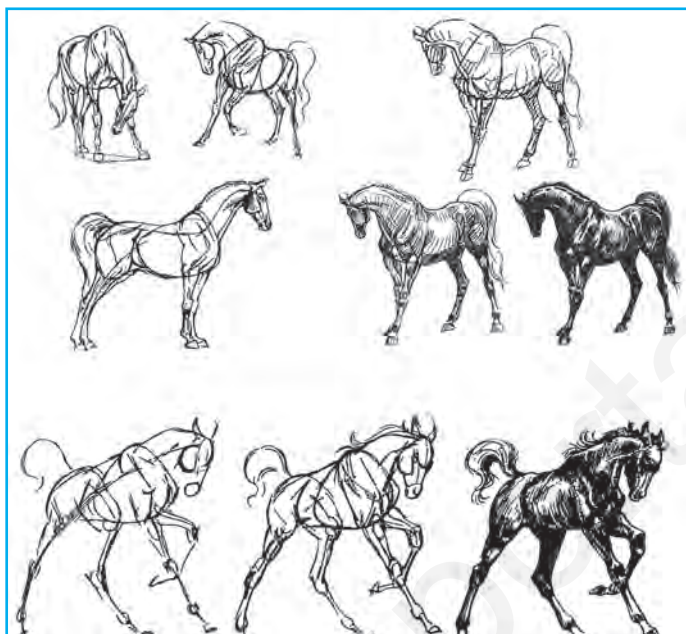
Bu döwürde gurluşly heýkeltaraşlyk sungatynyň wekilleri tarapyndan T.Tajihojaýewiň «Çapyksuwar», J.Kuttimuradowyň «Akguş» ýaly ençeme eserleri döredildi.

Abdumömin Baýmatow.
Döredijilikli işiň üstünde

Alyşir Alikulow 1966-njy ýylda Daşkent şäherinde doglan. Özbegistan Respublikasynyň sungat işgäri. Garaşsyzlyk döwründe talantly ýaş suratkeş animalistik žanrda saldamly döredijilikli eserler döretdi. Şu žanr boýunça «Boýun egmeýän» (2001), «Gö gürrüldinden soň» (2002), «Daň» (2002), «Ulak» (2005), «Ýagtylyga» (2005) ýaly ençeme işleri amala aşyrdy.

Amaly işi ýerine ýetirmek

Atyň suratyny çekmegiň usullary

Towşanyň suratyny çekmek

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Animalistik žanr näme?
2. Haýsy döwürden başlap haýwanlaryň teswiri çekilipdir?
3. Haýwanlaryň heýkelini döreden heýkeltaraşlardan kimleri bilýärsiňiz?
4. «Akguş», «Ulak» eserleriniň awtory kim?

Öýe ýumuş. Şekillendiriş sungatynda animalistik žanr temasynda amaly işi ýerine ýetiriň.

17-nji ders. «MENEM ESGER BOLARYN» TEMASYNDA KOMPOZISIYA IŞLEMEK

Taryhdan mälim bolşy ýaly, Watanymyzyň gahrymanlary örän köp. Adamzat hemişe öz gahrymanlarynyň mertligi, watanperwerligi, edermen we batyrçaýlygy bilen buýsanýar. Bu babatda häzirki ýaşlarymyz garaşsyz döwletimiziň Ýaragly Güýçlerinde, serhetçiler gije-gündiz öz Watanynyň, ene ýurduynyň goragyndaky gullugy edermenlik bilen berjaý edýärler. Özbegistanyň Birinji Prezidenti I. Karimowyň başlangyjy bilen 1992-nji ýyldan 14-nji ýanwar «Watan goraýjylary günü» hökmünde giňden belleniýär. Watanymyzyň serhetlerini hüşgärlik bilen gorap, öz harby borçlaryny ak ýürekden berjaý edýän gahrymanlara bagyşlanan ençeme eserler, heýkeller bar.

Çagalar, bu günki dersimizde harby watanperwerlige bagyşlanan «Menem esger bolaryn» temasynda surat çekeris. Suratkeşler tarapyndan harby watanperwerlik temasynda döredilen şekillendiriş sungatynyň eserlerini derňäris.

Mert, edermen özbek gerçekleri Ikinji jahan urşunda edermenlikli we mert hereketleri bilen gahrymançylyk görkezip, ençeme ordenler we medallar bilen sylaglandylar.

Abdulkhak Abdullaýew öz eserinde Ikinji jahan urşundaky söweşlerde gahrymançylyk we edermenlik görkezip, 1945-nji ýylda «Reýhstaga»baýdak diken we öňki «Sowet Soýuzynyň Gahrymany» bolan özbek perzenti Batyr Babaýewi teswirläpdir.

Abdulhak Abdullaýew.
Batyr Babaýewiň portreti

Berlen tema boýunça özbaşdak kompozisiýa işlemek.

Kompozisiyanyň yzygiderligi

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Suratlarda haýsy taýpa harbylar şekillendirilen?
2. Ýer goşunlaryna haýsylary girýär?
3. Serhetçiler näme iş edýärler we görnüşleri nähili?
4. Olaryň geýminiň reňkleri barada näme diýip bilersiňiz?
5. Harby esgeriň teswiri nähili ýerine ýetirilýär?

Öýe ýumuş. Okuwçylara özleri gowy halan harby bölümiň esgeriniň suratyny çekip gelmek tabşyrylýar.

18-nji ders. «GURLUŞYK» TEMASYNDA KOMPOZISIÝA IŞLEMEK

Özbekistan gadymy we taryhy binagärlik ýadygärliklerine baý, Ysmaýyl Samany kümmeti dünýä binagärçilik we arhitektura mekdepleriniň seýrek eseri hasaplanýar. Deňi ýok bu binagärlik ýadygärligi binagärler we gurluşykçylar buýsanç bilen dile alýarlar. Ysmaýyl Samany kümmeti IX asyrdaky Buharada binagärçilik sungaty, gurluşyk tehnikasynyň nähili derejede ýokarylygyny we ösenligini görkezýär. Ýnha şol döwürden başlap gurluşykda ýokary hilli bişen kerpiç, alebastrly garyndylar ulanylypdyr.

Ysmaýyl Samany kümmeti

Minaraýi Kelan. Buhara

Gurluşyk – guruýy kär, gurluşyk, gurluşyk önümleri ýaly manylary aňladýar. Gurluşyk diýende, arhitektoryň taslamasy we çyzgylary esasynda materiallarda aňladylan taglym, onuň gurluşykçy-banagär tarapyndan amala aşyrylmagy düşünilýär. Seýrek taglymlary özünde jemleýän desganyň konstruktiv aýratynlyklary, şekilleriň köpdürlüligi, gözelligi, owadanlygy, elbetde, onuň kompozisiýa gurluşyna, içki we daşky çeper taraplarynyň baglylygyna, gadymy binagärçilik bezeg we boýaglaryndan ussatlyk bilen peýdalanmagyna baglydyr.

Özbekistanyň dürli welaýatlarynda gadymky şäher harabalary köp. Arheologik tapyndylaryň delillendirmegi boýunça bu şäherlerden käbirleriniň ýaşy 2700 ýyldan kem däl. Olara Afrosiýab (Samarkant), Gyzyldepe (Surhan oazisi), Uzyngyr, Ýerkorgan (Kaşgaderý oazisi) we başgalar girýär. Bu gadymy şäherleriň taryhy häzirki Samarkant (Afrosiýab, Marakand), Kitap-Şährisebz (Uzyngyr) ýa-da Karşi (Ýerkorgan) çäklerinde dowam etdi. Ýagny, Özbekistanyň ençeme häzirki zaman şäherleri hem-de esli gadymky şäherleriň taryhy bilen ýakyn baglanyşygy aýdyň göze ilýär. Iň gadymky şäherlere mahsus umumy alamat olaryň goranyş diwarlary bilen gurşalanlygydyr.

Bu günki güne gelip binagärlik ugrunda hem täze basgançaga ädim ädildi. Häzirki zaman binalary bilen bir hatarda gündogara nahsus stildäki binagärlik ýadygärlikleri guruldy. Diňe bir welaýatlarda däl, şonuň ýaly-da, tümenlerde-de köp etažly we göge direlýän binalaryň gurulmagy welaýat binagärçiliginde taryhy wakadyr. Daşkent şäherindäki «Tashkent City» («Daşkent şäherçesi»), Andijan şäheriniň «Özbe-gim» göge direlýän binalary şolara degişlidir.

Gurluşyk temasyna degişli kompozisiýa işlände häzirki zaman desgalarda gündogara mahsus usuldan peýdalanylýar. Başlamazdan öň, adatdaky ýaly, kagyz boýunça gözüetim çyzygy geçirilip, asman bilen binalar ýerleşýän araçäk bellenýär. Soň binanyň umumiy görnüşi kagyzyň üstüne kompozisiýa kanunlary esasynda ýerleşdirilýär. Bu ýerde öňki görnüşi, arkadaky zatlar perspektiwa kadasyna amal edilýär. Bina ýa-da desgalaryň daşky görnüşine, aýnasy, diwarlarynyň reňkine, şekiline, bezeglerine üns berilýär.

Surat çekilende binagärlik binanyň gündogar şekili daşky gurşawyň özara utgaşyklygy, adamlaryň göwresiniň binalaryň ölçeglerine görä gatnaşyklary hasaba alnyp şekillendirilýär. Suratdaky ýagty-kölege gatnaşyklary, perspektiwa kadalaryna amal edilse, surat has-da ynamlyrak, mazmunlyrak çykýar. Kompozisiýany galamda işläp bolanyňyzdan soň, reňk berip tamamlajarsyňyz.

Yslam siivilizasiýasy merkeziniň taslamasy

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Özbekistanda gurluşyk tehnikaýy haçan we, esasan, haýsy şäherde ösen?
2. Gurluşyk nähili manyny aňladýar, aýdyp beriň.

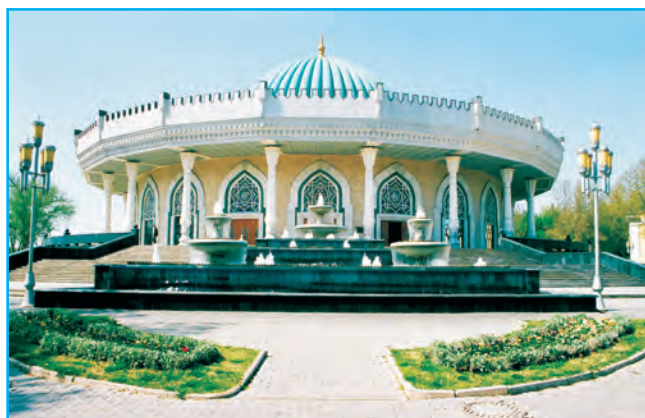
Öýe ýumuş. Depderiňize gadymy taryhy şäherler, meşhur binagäleriň we gurluşykçylaryň atlaryny hem-de ýadygärlikleriň atlaryny ýazyp alyň.

19-njy ders. GÜNDOGAR ŞÄHERINIŇ TESWIRINIŇ ESKIZINI IŞLEMEK

Samarkantdaky Ulugbek medresesi, Buharadaky Masjidi Kelan, Hywadaky Içan gala burjy, Daşkent şäherindäki Kökeldaş medresesi, Hastimam medresesi gündogara mahsus stilde işlenen taryhy desgalar hasaplanýar. Häzirki günde şäherimizde gurulýan häzirki zaman binalar we gündogara mahsus desgalaryň arasynda uly tapawut bar.

Gündogara mahsus şäher çyzmazdan ön aýry-aýry binalaryň görnüşini teswirläp, käbir kompozisiýa düzülýär.

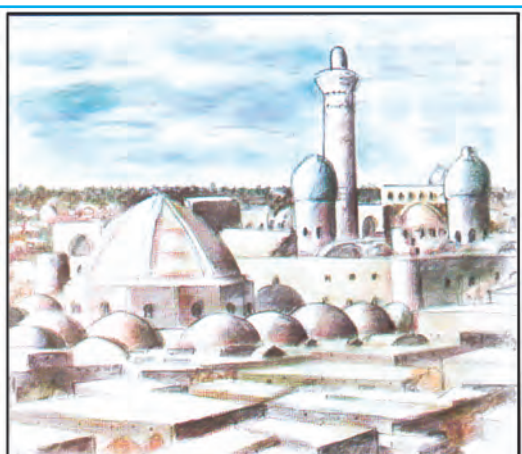
Temuriler taryhy döwlet muzeýi. Daşkent

Aleksandr Perow.
«Halk ussasy Ata Pälwanow»

şäher kompozisiýasyny çyzanda erkin düşünjede täsirleriň umumy ýerleşişini çyzyklar bilen kagyzda düşürilýär.

Şäheriň kompozisiýasynyň eskizi galamda çyzylandan soň esasy reňkler meneki we öwüşgini ýyly ýa-da sowuk reňklerde boýaglar arkaly şekillendirilýär. Maýda bölekleri anyklanýar we reňkde işläp bejerilýär. Soňunda umumy-laşdyrylyp tamamlanýar.

Gündogar şäheriniň görnüşini işlemegiň yzygiderligi

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Ulugbek medresesi nirede ýerleşýär?
2. Eskizler nähili ýerine ýetirilýär?
3. Gündogara mahsus şäheriň eskizini şekillendirmekde nämelere üns bernali?
4. Gündogara mahsus stilde gurlan häzirki zaman ýadygärliklerini aýdyň.

Öýe ýumuş. Gündogara mahsus şäheriň kompozisiýasy boýunça döredijilikli iç çyzyp gelmek.

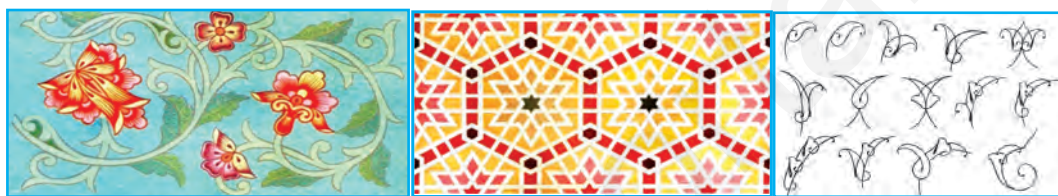
20–21-nji dersler. NAGYŞ KOMPOZISIÝASYNY DÜZMEK

Nakgaşlyk sungatynda predmetler dürli nagyşlar bilen bezelýär, olar üç görnüşe: **islimiý**, **giriş** we **çylşyrymly nagyşlara** bölünýär.

Islimiý nagyş. Ösümlik şekilli gaýtalanýan böleklerden düzülen nagyş görnüşi. Nagyşyň esasyňy **tanap**, **bent**,

ýaprak, gyrymsylar düzyär. Islimiý nagşyň görnüşleri köp, bir-birine üznüksiz birigip, dolanyp gidýän çyrmaşyk şekilli, ösümlük şekilli nagyşlaryň gaýtalanmagyndan emele getirilýär we şekil islimiý gül, islimiý zynjyr, islimiý madohil ady bilen atlandyrylýar.

Islimiý nagyşlardan giňden peýdalanylýar. Halk ussalaryndan M. Töräýew, J. Hakimow, T. Tohtahojaýew, O. Faýzullaýew, N. Ibrohimow, M. Usmanow we başgalaryň döredijiliklerinde muny görmek mümkin (1-surat).

Islimiý nagyş nusgasy

Girih nagyş nusgalary

Şkufta

1-nji surat. Islimiý nagyş we girih nagyş nusgalary

Madohil

Girih nagyş. Göni çyzykly geometrik şekiller: üçburçluk, dörtburçluk, başburçluk, altyburçluk, sekizburçluk ýaly şekillerden ybarat nagyş. Bu nagyşlar gençkärlikde, agaç haşamçylygynda köp ulanylýar (1-nji surat).

Madohil – islimiý nagşyň elementi. Madohil çigildem, tumar, üçburçluk görnüşini ýatladýan şekiller mysalynda duşýar.

Şkufta – islimiý nagşyň elementi. Gysgaça şkuft diýlip hem atlandyrylýar. Şkufta esasy şekil ýasaýjy elementleri pyntyk – buýra görnüşlerinde özara baglaýar.

Çylşyrymly nagyş. Islimiý we girih nagyşlaryndan garyşyk edilip düzülen nagşa çylşyrymly nagyş diýilýär (2-nji surat).

Islimiý nagyş

Islimiý mehrob nagyş

2-nji surat. Çylşyrymly nagyş nusgasy

Bu nagyşlar agaç haşamçylygynda işlenen derweze, gapy, sütün, gençli diwar panno, haly, sözene, palak, gutujyk we sandyklary çeper bezemekde ulanylýar. Bu predmetlerdäki nagyşlar elementleriniň gurluşy we ýerleşişi, işlenişi taýdan bir-birinden tapawutlanýar (2-nji surat).

Bu günki dersimizde nagyş kompozisiýasyny çyzýarys (3-nji surat).

Ýaprakly islimiý nagşy emele getirmek.

Birinji basgançak: kagyzy dört gyra böleklerine jähek çyzyň we kagyzyň merkezinden ýapgyt we dik kömekçi çyzyklary geçiriň.

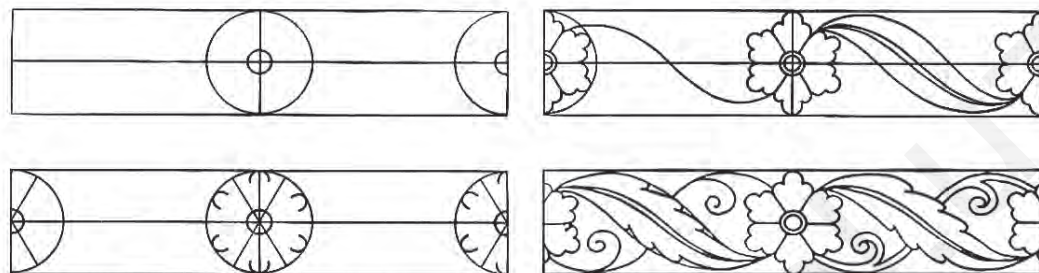
Ikinji basgançak: ýaprakly islimiý nagşy emele getirýän ülni töweregi kagyzyň ortasyna, sag we çep tarapyna ýarym töweregi düşüriň.

Üçünji basgançak: töwerek düşürilen teswire gül nagyş şekilini emele getiriň we şu emele gelen gül nagşy sag we çep tarapyndaky ýarym töweregiň içine çyzyp çykyň. Gülleriň bir-birini baglaýan ýaprak şekilini çyzyň.

Dördünji basgançak: emele gelen ýaprakly islimiý nagşyň artykmaç çyzyklaryny öçürip, nagşa reňk saýlaň.

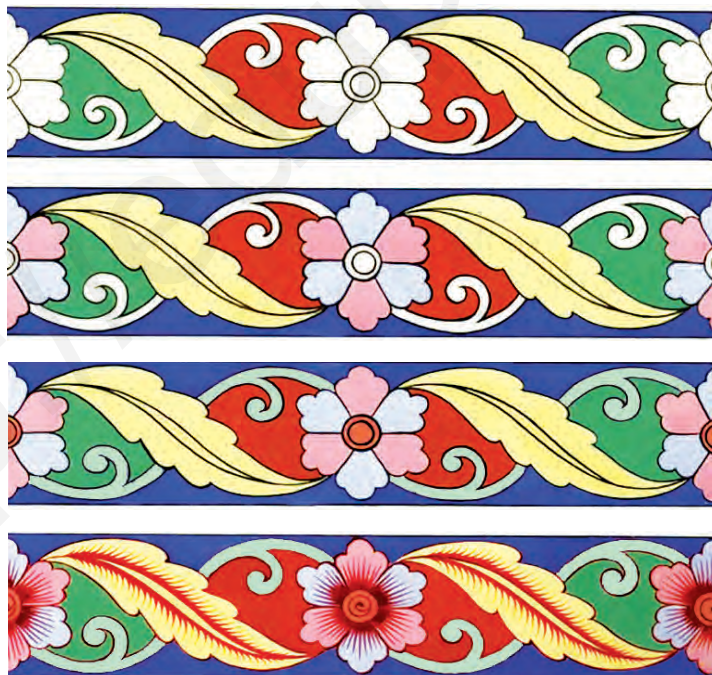
Ýatlatma: bu maşklary ýerine ýetirmek üçin gözenek depder ýa-da surat depder, gara galam, çyzgyç we bozguç gerek

bolýar. Nagşyň ölçeglerine üns bermek bilen galamy ýeňil, basmazdan çyzmaly.

3-nji surat. Nagş kompozisiýasyny çekmegiň yzygiderligi

Ýaprakly islimiý nagş üçin şablony sirkulyň we çyzgyjyň kömeginde çyzyp, taýýarlap alynýar. Şablon ülni ýaprakly islimiý nagşyň ýarym bölegine niýetlenip taýýarlanýar. Kazyza ülnini iki gezek ýerleşdirilende bitewi ýaprakly islimiý nagş kompozisiýasy emele gelmegi nazarda tutulýar.

Nusgadaky nagyş kompozisiýasy simmetriýa esaslan, ýagny kompozisiýanyň iki bölegi simmetrik ýagdaýda gaýtalanýar. Nagyş çyzmagy başlamazdan öň nusgadaky nagyşlary üns bilen synlaň.

Soň basgançaklaýyn nagyşyň başga elementlerine reňk berip çykylýar. Ahyrky basgançakda targil berip tamamlanýar.

Depderi arassa saklamalydygyny ýatda saklaň.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Amaly bezeg sungatynyň görnüşlerini aýdyp beriň.
2. Nähili nagyş görnüşlerini bilýärsiňiz?
3. Düzülen nagyş kompozisiýasy bilen nähili predmetler bezelýändigini bilýärsiňiz?

Öýe ýumuş. Düzülen nagyş kompozisiýasyny reňkde tamamlap goýuň.

Tekstda tapawutlandyrylyp görkezilen sözleri adalgalar depderine ýazyp goýuň.

22–23-nji dersler. PREDMETE NAGYŞLY BEZEG BERMEK

Özbek halkynyň gündelik durmuşynda amaly bezeg sungatynyň örän köp nusgalaryndan giňden peýdalanylýar. Meselem, ýönekeý (karniz, surat ramkalary, gutujyklar) we çylşyrymly (stol, stul, panno) predmetleriň şekiline nagyşly bezeg berilmegi maksada laýykdyr. Nagyş bilen bezelen her bir predmet, meselem, gutujygy alsak, onuň üstki we gapdal taraplaryndaky nagyşlar özboluşly aýratynlyklara eýe.

Eziz çagalar, predmetleriň şekliniň we mazmunynyň birliğini, olaryň özara baglylygyny bilmelidiris. Ynha şu sebäpli-de halk ussalarynyň işleriniň nusgalary we olardan predmetleri nagyş bilen bezände peýdalanmak aýratyn ähmiýete eýedir.

Predmetleriň şekline, gurluşyna we wezipesine laýyk nagyş işi yzygider we tertipli amala aşyrylýar. Okuwçylar badam güli, töwerek islimiý, ýaprakly islimiý, mehrob islimiý, boftaly islimiý, şkiftli islimiý, girih ýaly şekillendirmegiň ritmik yzygiderligini ýa-da çyzyklaryň tekiz geçişini amalda nähili ýerine ýetirilişini bilmelidirler.

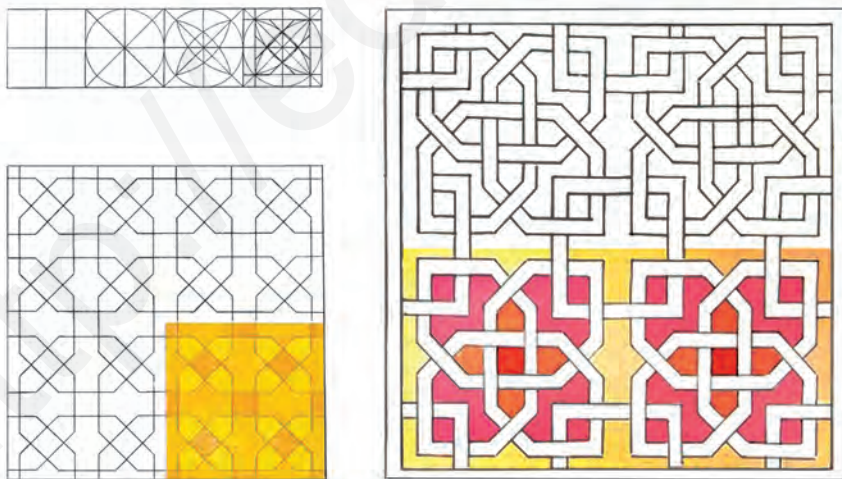
Eziz okuwçylar, gönüburçluk şeklidäki nagyşlaryň özboluşly aýratynlyklaryny amaly sungat önümleriniň suratlarynda, reproduksiýalarynda görýäris we olary bilelikde derňeýäris. Bu amaly sungat önümlerinde esasy ünsi olaryň kompozisiýasyna, reňklerine, bezeg elementlerine özara baglylygyna, nagşyň fonuna (zemini) we bezegleriniň özara utgaşyklygyna gönükdirýäris. Gönüburçluk şeklidäki nagyşlaryň kompozisiýasy kwadrat şeklidäki nagyşlaryň kompozisiýasyna gaty ýakyn. Çagalar, ýadyňyza salyň, beýle nagyşlary dördünji synpda birnäçe gezek çyzypdyňyz. Siz hem ussalar ýaly bu nagyşlary işläp bilersiňiz. Nagyş

işlemäge girişmezden öň nagyş kompozisiýasyny gutujygy bezemek üçin niýetleýäris.

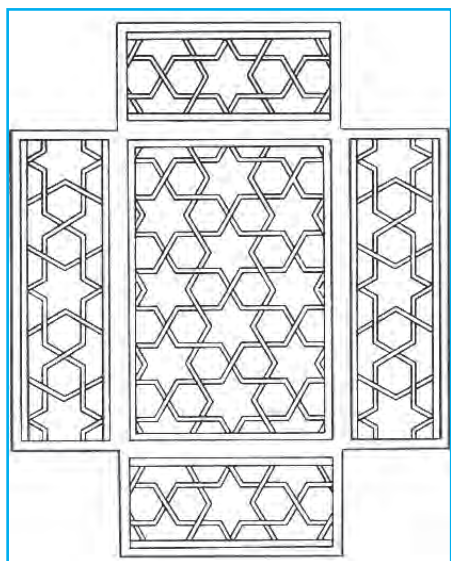
Çagalar, bu nagyş elementlerini çyzyp, maşk edip bilersiňiz. Nusga hökmünde gutujygyň nagyş bezegleriniň ýaýylmalary getirilen. Bu iki ýaýylmadaky nagyşyň biri girih, ikinjisi islimiý usulda işlenen bolýar (a,b-suratlar).

a surat. Boftaly islimiý

b surat. Girih

Şekillendiriş işiniň birinji basgançagynda nagyş kompozisiýasyndaky çyzgylardan haýsyda bolsa birini göçürip almak üçin nagyş elementlerinden isläniňizi saýlap alyň we olary çyzylyp alnan eskiziň üstünde teswirläp, täze kompozisiýalary alyň. Soňra kompozisiýanyň planyny düzüň we çyzmak prosesinde şekil we zemin boýunça ýaýraýan reňkleriň hem-de elementleriň özara sazlaşygyny hasaba alyň.

Munuň üçin ilki nagyş kompozisiýasynyň garalama nusgasy çyzyp alynýar. Soň ynha şu garalama esasynda her bir bölegi işläp bejermek bilen onuň nusgasy gerekli ýerlere göçürilýär we bitewi nagyş kompozisiýasy düzülýär. Nagyş kompozisiýasy emele getirilip alnandan soň ony reňkde işlemäge geçiň. Nagyş basgançaklaýyn boýap tamamlanýar. Reňk berende-de dörtburçluk nagyş işlände görkezilen kadarlara amal edilýär.

Eziz çagalar, nagyşlaryň reňklerini özüňiz özbaşdak saýlaýarsyňyz. Nagyşlarda ak, gök, gyzyl, sary, howareňk, aýyk goňur reňkden iň köp peýdalanylýar. Reňk saýlanda olaryň sanyny mälüm mukdarda çäklendirmeli. Ýogsam, norma we nagyş reňkleriniň utgaşyklygy bozulmagy mümkin.

Bu wezipe öz mazmunyna görä döredijilikli bolanlygy sebäpli, ony öýde ýa-da indiki dersde dowam etdirip bilersiňiz. Birinji dersde nagyşlar galamda işlense, ikinji dersde boýalýar.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Kwadrat, tegelek, dörtburçluk şeklindäki nagyşlaryň tapawudy nämeden ybarat?
2. Gönüburçluk şeklindäki nagyşlar nirelerde duşýar?

Öýe ýumuş. Synp işini dowam etdiriň we tamamlap geliň.

24-nji ders. 3-NJI BARLAG IŞI. BAÝRAMA DIWAR GAZETINI IŞLEMEK

Diwar gazetleriniň görnüşleri köp bolýar. Olar ýumoristik, satirik ýa-da haýsy-da bolsa bir baýrama bagyşlanan ýörite gazet bolmagy mümkin. Mekdepde diwar gazetini öňdebaryjy orny eýeleýär. Olar baýram günleri mynasybetli hem çykarylýar. Bu günki gazetimiziň temasy 8-nji mart – Halkara aýal-gyzlar baýramyna bagyşlanan. Bu baýram günü her bir okuwçy öz enesini, mamasyny, dogan-jigilerini, mugallymyny baýram bilen gutlaýar. Gazetiň ady kagyz formatynyň ýokary tarapynda, gazetiň sözbaşysy üçin bellenen bölekde iri harflar bilen ýazylýar.

Gazetiň adyny ýazanda ýazma, basma, kursiw we dürli çeper harplardan peýdalanmak mümkin. Aýratynam, tema laýyk täsirli suratlar uly rol oýnaýar. Suratly gazet mazmunyna laýyk bolsa, okuwçylary özüne çekýär.

Diwar gazetini bezände bölümleriň sözbaşysyna, makalalara, soňky bezegler we dürli karikaturalara üns bermeli bolýar. Meselem, 8-nji mart baýramyna bagyşlanan diwar gazetini çak edeliň. Bezände, hökman, çep tarapynda aýallar, bahar gülleri şekillendirilýär we sözbaşy iri harplar bilen ýazylýar. Sag tarapy sütünlere bölünip, bu ýerde gutlaglar, makalalar, surat-karikaturalar ýerleşdirilýär.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. 8-nji mart baýramy nähili baýram?
2. Diwar gazetini işlände nämelere üns bermeli?
3. Diwar gazetini işlände nähili boýaglardan peýdalanylýar?
4. Diwar gazetini nähili bölekler bölünýär?

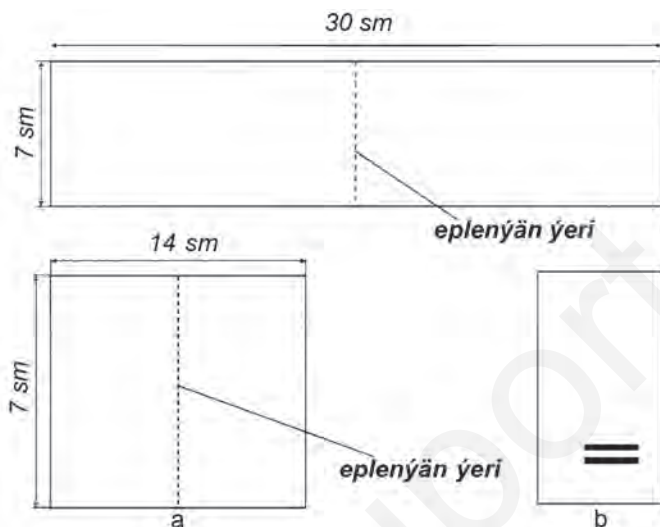

Öýe ýumuş. 8-nji mart baýramy diwar gazetine gutlag sözleri, baýrama bagyşlanan goşgular we baýram gülleriniň suratyny çekip gelmek.

25–26-njy dersler. ÇEPER BEZEG GRAFIKASY

Mekdepde geçirilýän agşamlaryň, duşuşyklaryň, sergileriň açylyşy, olaryň ara alyp maslahatlaşylmagy ýaly çäreleri amala aşyrmakda çakylyklaryň, simwollaryň mälum goşandy bar. Çakylyk köp nusgada ýazylýar. Şonuň üçin ol sada we rowan bolmalydyr. Çakylygy taýýarlamazdan öň onuň eskizi (garalama surat) işlenýär we köpçülikde ara alnyp maslahatlaşylýar. Şundan soň, eskiziň ölçegindäki ululykda kartondan şekil ýasap alynýar. Soň bu şekil ak kagyza goýlup, gerekli mukdarda kagyz kesip alynýar. Çakylygyň ölçegi 1:2 gatnaşykda bolmagy maksada laýykdyr. Eplen

kagzyň daşky tarapyna «Çakylyk» sözi ýazylýar. Bu söz plakat, dürs ýazuw, trafaret harplarynda ýazylmagy mümkin. Ýazgydan daşary, dürli teswirler ýa-da wakanyň mazmunyndan habar berýän suratlar hem işlemek mümkin.

Özbekistan Respublikasy-
nyň Döwlet gerbi

Özbekistan Respublikasynyň Döwlet baýdagy

Çakylygyň içki tarapynda tekliپ edilyän şahsyň ady, familiýasy, bolýan çäräniň ady, haçan we niredede geçiriljekdigi we bu agşamy kim guraýandygy görkezilýär.

Islendik döwletiň öz simwoly bolýar. Onuň mukaddes timsallary – gerb, baýdak, sena hasaplanýar. Özbekistan Respublikasynyň Döwlet gerbi görnükli grafik suratkeş Enwer Mamajanow tarapyndan döredilen we 1992-nji ýylyň 2-nji iýulynda tassyklan.

Respublikamyzyň gerbiniň gurluşy togalak şekile eýe. Onuň çep tarapynda pagtanyň açylan çanaklary, sag tarapynda bolsa, bugdaý sümmülleri Özbekistanyň baýdagy bilen gurşalyp şekillendirilen. Gerbiň ýokarky böleginde sekiz burçlугyň içinde ýarym aý we ýyldyz şekillendirilen. Ortada şekillendirilen ganatlaryny ýaýyp duran Humay guşy halkymyzyň parahatçylyk, agzybirlik, asudalyk, bagta ymtylmak ugrundaky arzuw-umytlaryny aňladýar.

Şekillendiriş sungatynyň simwollar bilen meşgullanýan ugrы bar, olar žiwopis, grafika, dizaýn sungatyny özünde jemlemek bilen simwoliki belgileri şekillendirýär.

Çeper harplar. Kitabyň teksti ýa-da bölümleriniň başlanmagyndan öň dürli bezegli harplar we tematik suratlar şekillendirilýär. Bular **başlangyç bezegler** (baş bezeg) diýilýär.

Jilt diýip kitabyň sahypalaryny birleşdirýän, galyň ýa-da ýuka bezegli bölege aýdylýar.

Tekstiň başynda birinji harp başga harplara sere-dende birneme ulurak edip ýazylmagy we dürli nagyşlar, suratlar we reňkler bilen reňklenmegi mümkin. Muňa inisial diýilýär. «Inisial» – latynça söz bolup, leksiki manysy başlangyç harp, diýenidir. Inisiallaryň görnüşi dürlüçe bolýar. Ol başga harplardan öz reňki we şekili bilen tapawutlanýar. Ýönekeý suratlar, nagyşlar, güller bilen bezelmegi mümkin.

Sahabyň nusgasy

Tekst gutarandan soň onuň aşagyna soňky bezegler işlenýär. Ol başlangyç bezeglere garanda kiçiräk bolýar. Soňky bezegler hökmünde dürli nagyşlar, güller, simwollar, kiçi tematik suratlar, ýönekeý çyzyjaklar, her hili simwoliki suratlardan peýdalanylýar. Soňky bezegler tekstlerde gutarnyklylyk berip, listiň sahypasyny bezeýär.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Çeper bezeg grafikasynyň manysy nämäni aňladýar?
2. Çakylyk hatynyň wezipeleri nämäden ybarat?
3. Simwol nähili manyny aňladýar we nämä üçin gerek?
4. Baş harplar nähili atlandyrylýar?
5. Jilt diýip nämä aýdylýar?

Öýe ýumuş. Mekdebiňiziň, mähelläňiziň, gurnaklaryňzyň simwoliki belgisini işläň.

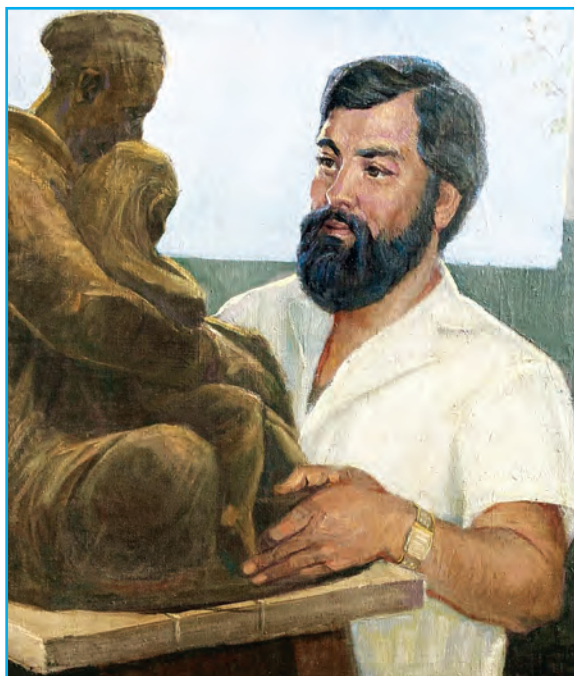
27-nji ders. ŞEKILLENDIRIŞ SUNGATYNDÄ PORTRET ŽANRY

Adam obrazynyň döredilmegine portret sungaty diýilýär. Portret žanrynda käbir şahslar ýa-da adamlar topary surata alynýar. Teswiriň özboluşlylygyna görä, portret gurluşly (kartinalar, býustlar, grafiki eserler) we beýik (nagys, mozaika, heýkel), dabaraly we intim, kükrekden we tutuş boýy, gapdal tarapdan, anfas we başga görnüşde bolýar. Portret medallarda, miniatura usulynda hem ýerine ýetirilýär. Portret ýekebara, ikilik we toparly görnüşlere bölünýär. Portretiň özboluşly žanry – awtoportret. Portret döretmekde adamyň anatomik gurluşyndan çekip, içki ruhy ýagdaýy, sonuň ýaly-da, daşky görnüşindäki ähli taraplar suratlandyrylýar.

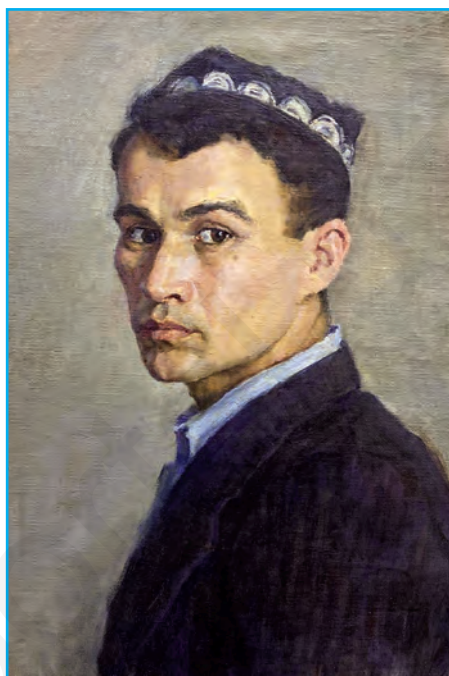
Portret teswiri ulanylyşy boýunça çyzykly we öwüşginli bolýar. Çyzykly surat açyk, ýeňil we umumlaşdyrylan bolýar. Çyzyklar arkaly çeper obraz döredilýär, jedweller, şertli çyzgylar, synp tagtasyndaky teswirler şolara degişlidir.

Käbir predmetleriň şöhlesi we daşky görnüşi arkaly häsiýetli görnüşini şekillendirende öwüşginli teswiriň ýönekeý görnüş saýlanýar, muňa siluet diýilýär, ýagny birmeňzeş tekiz öwüşgin bilen örtülip, daşky görnüş çyzygy arkaly ýerine ýetirilýän teswir.

Suratkeş Bahadir Jalolow Kamil Ýarmatow we Mälik Kaýumow şahsyny örän uly kär ussatlygy bilen tüýs ýürekden teswirläpdir. Ol öz eserlerinde Özbegistanyň kino sungatynyň baştutanlaryny özgeçe bir talant bilen teswirläpdir.

Sergeý Redkin.
«Heýkeltaraş Mahmyt portreti»

Abdulhak Abdullaýew.
«Awtoportret»

Döredijiniň eserleriniň arasynda «Dokumental kino ussasy Mälik Kaýumow» portreti hem bar. Mälik Kaýumow Özbegistanda birinji dokumental we çeper filmleri surata almakda gatnaşdy. Ol iki ýüzden artyk dokumental we ylmy-populýar filmlerde özbek halkynyň taryhyny, medeniýetini we sungatyny dünýä meşhur etdi, özbek dokumental kinosyny esaslandyrdy we mekdep döretdi. Onuň dokumental filmleri «Dört derweze-li şäher», «Özbekistan boýunça syýahat», «Daşkent – parahatçylyk şäheri», «Özbekistanyň sungaty» we başgalar.

Eserde M.Kaýumowyň portreti diwanda arkaýyn söýenip, aýaklaryny çalşyryp, öz oýlaryna çuň gark bolup oturan ýagdaýda şekillendirilen. Portretde ýeňil, gamgynrak ýylgyrys bilen, dyngysyz zähmet çekmäge öwrenen dana adamyň

Bahadır Jalolow. «Dokumental kino ussasy Mälik Kaýumow»

häsiýeti berlen. Portretiň ähli taraplary sazlaşykly. Ol mawy reňkdäki kostýum geýen, bu ýyly altyn reňkde işlenen ýüzüne garşylykly goýlan. Kümüş şekilli ak saçlary arka dalaran, şeýdip onuň giň maňlaýy açyp goýlan, açyk syýareň köýnegi boýnuny ýapyp dur. Kostýum, köýnek, çalreňk jalbary we bedeniniň ähli egilen ýerlerinde geýmiň epinleri anyk aňladylan, olar senetkäriň hereket keşbini açyp berýär. Mälik Kaýumow mekan fonunda işlendi, aýdyň çäksiz asman akwarel boýag bilen işlenen ýere utgaşyp gidýär.

Kinorežissýor Şuhrat Abbasowyň portretini suratkeş Rahim Ahmedow döretdi. Portret dörtburçly ramkada dikligine çyzylan bolup, kinorežissýor gyzyl reňkli giň kreslo-da erkin söýenen ýagdaýda otýr. Portretde ýagty fon ýyly, ýarym ýaşyl reňkde. Onda režissýoryň kamaty we gapdaldan nurana çyzylan kellesi göze ilýär. Onuň gözleri söhbetdeşe oýly we siňe seredýär. El penjelerinden süýem barmagy

öňe uzadylan. Epinlerinde nur oýnaýan baharky ýaşyllyk boýagynda çylşyrymly işlenen atlas perde ak ýeňli köýnegi we kreslonyň gyzyň söýegine garşylykly goýlan. Senetkäriň kürtekçesi we jalbary, olaryň mylaýym reňki altyn şekilli ohra köýdürilen süňk toz bilen emele getirilen. Olar kreslonyň üstünde bitewi menek ýaly görünýär we kamatynyň näzik hereketini görkezýär.

Rahim Ahmedow. «Kinorežissýor Şuhrat Abbasow»

Kinorežissýor Şuhrat Abbasow tarapyndan «Mähellede duw-duw gep», «Sen ýetim dälsiň», «Daşkent – çörek şäheri», «Abu Reýhan Biruny», «Şum bala», «Atamdan galan meýdanlar» ýaly onlarça filmler surata alnan.

Adamyň obrazyny döretmek şekillendiriş sungatynda iň çylşyrymly proses hasaplanýar. Şekillendiriş sungatynyň portret

Ikram Bahromow. «Ene portreti»

Abdulhak Abdullaýew.
«Çingiz Ahmarow»

žanry adamyň ruhy keşbini özünde beýan edýär. Portret arkaly adam obrazyny ussatlyk bilen görkezmegi başaran beýik suratkeşleriň hataryna Kemaliddin Begzat, Leonardo da Winçi, Rembrandt, şonuň ýaly-da, özbek suratkeşlerinden Abdulhak Abdullaýew, Rahim Ahmedow, Çingiz Ahmarow, Malik Nabiýew ýaly birnäçe suratkeşleri girizmek mümkin.

Adamyň kellesiniň teswirini işlemekde – umumylykdan aýratynlyga we aýratynlykdan ýene umuma geçmek prinsipi esasanýar. Başgaça aýdanda, naturanyň bölümlerini derňemek arkaly umumy şekiliň obrazyny beýan etmek kadasyňa amal etmeli.

Okuwçylar ony aňsat eýelemegi we mazmuny bilen gowy-
rak tanyşmalary üçin surat çekmek aýry-aýry basgançaklara bölünýär.

Okuwçylar surat çekende çyzyklardan nähili peýdalanmaly, kelläniň şekilini birden anyk çyzyk bilen aňlatmalymy ýa-da diňe ýeňilje çyzmalymy, diýip soraýarlar. Bu babatda galam bilen mälum wagt derňäp, soň şekili şekillendirmek, kagyzyň üstünde tiz-tiz ýöredip, belgileri çyzmak gerek bolýar. Iň esasysy, basyp çyzmazlyk. Çünki gara çyzyklar ýalňyşlary tapmagy kynlaşdyrýar. Bu ýalňyşlary düzetmek bolsa, ondan-da kyn.

Görüş zehni ösdürmäge gönükdirilen maşklary öýde-de dowam etdirmek peýdalydyr.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Suratda kimler we nähili waka şekillendirilen?
2. «Abu Reýhan Biruny» portretiniň awtory kim?
3. Suratlarda ýyly reňkler köpräkmi ýa-da sowuk reňkler?
4. Suratkeşler surat arkaly nähili taglymy öňe sürüpdiler?
5. Suratlarda adamlaryň geýimleri arkaly olaryň haýsy döwre degişlidigini bilip bolarmy?

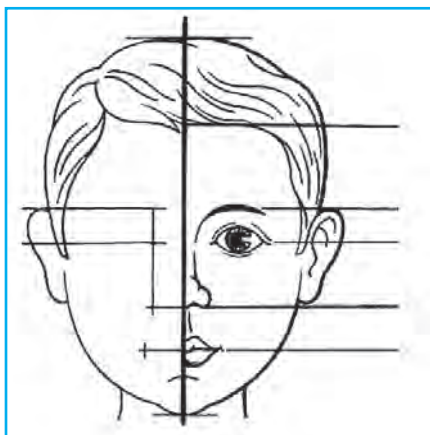

Öýe ýumuş. Görnükli suratkeşleriň eserlerini tapyp, derňemek.

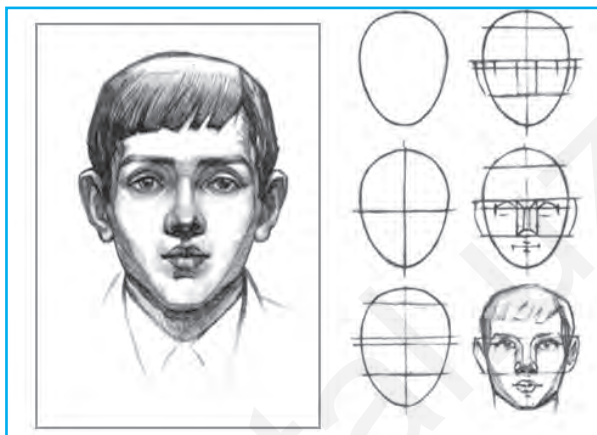
28-nji ders. «TARYHY ŞAHSLAR» TEMASYNDA PORTRET IŞLEMEK

Grafiki usulda portret çekmegiň **birinji basgançagy** möhüm ähmiýete eýe. Portretiň mazmunly çykmagy şu basgançagy dogry erine ýetirmäge bagly. Çünki bu basgançak suratyň esasy hasaplanýar. Ýerine ýetiriş basgançagynyň kanunalaýyklyklaryna daýanyp, kelläniň umumy şekili kagyzyň üstüne çekilýär. Bu ýerde kelläniň öňki we aşaky taraplaryndan başga taraplaryna görä köpräk ýer galdyrylýar. Ondan çyzygyň kömeginde kelläniň öwürme ýönelişini belläp, dik orta çyzyk geçirilýär. Bu çyzyk ýeňse, gaş aralygynyň, burnuň ujy we eňek kötermesiniň daýanç nokatlaryndan töwerekleýin çyzyk çyzylýar. Daýanç nokatlaryndan gözüň oklaryna parallel kömekçi çyzyklar ýöredilip, kelläniň esasy gatnaşyklary kesgitlenilýär. Deňeşdirmek üçin gatnaşyk ölçegine burnuň uzynlygy alynýar. Bu ýerde gözüň oklary kelläniň hem gorizontaly bolup hasaplanýar. Şu çyzygyň uzynlygyndan gözleriň çetki nokatlary, gulagyň eşidiş deşiginiň daşky şekili bellik edilýär.

Portretiň gatnaşyklary

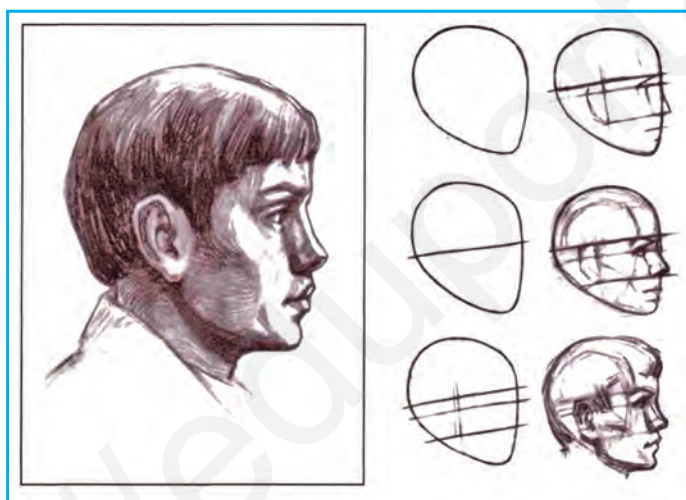

Portreti öňden görnüşini şekillendirmegiň yzygiderligi

Ikinji basgançakda kelläniň esasy myşsalarynyň umumy şekil gurluşy bellenýär.

Öňki basgançakda burnuň orny belgilenen bolsa, indi onuň umumy çyzykly görnüşini şekillendirilýär. Onuň umumy şekili prizma meňzäp dört tekizlikden ybarat. Burnuň ini gözüň uzynlygyna deň we şunuň ýaly gözüň çetki nokady bilen kelläniň çetki jähek çyzygyna çenli aralyk ölçegi-de deň bolmagy mümkin. Şeýdip, burnuň ini kelläniň keseligini ölçeyän ölçeg hasaplanýar. Kelläniň keseligi ýedi burun inine deň (iki gulak suprasyny hasaba alanyňda). Bu ölçeg bilen kelläniň dik uzynlygyny hem bellemek mümkin, ýöne köpräk kelläniň boýy burnuň uzynlygy bilen ölçelip gellen. Şu ölçeg bilen hasaplanda kelläniň uzynlygy üç ýarym burun uzynlygyna deň gelýär. Bu deňeşdirme aşakdaky ýaly: eňeğiň aşaky çetki nokadyndan burnuň ujuna çenli, ondan gaş çyzygyna çenli we gaşdan maňlaý tümmegine çenli bolan aralyklar. Maňlaý tümmeginde depä çenli bolan aralyk şu ölçegiň ýarysyna deň gelýär. Burny şekillendirmek prosesinde onuň iki ta-

rapynda göz käsesiniň umumy şeklini çyzyp, içine şar şekilli göz almasy belgilenýär. Ondan üstki gabagy bilen aşaky gabagyň göz aralygyndan näçe uzaklykda ýerleşenligi anyklanýar. Gözi şekillendiren wagtda ikisini hem bir wagtda (parallel) çyzmaly, çünki olar kelläniň (ýüz) iki tarapynda simmetrik tekizlikde ýerleşen. Gulagy çyzanda hem şu usuly ulanmaly. Şu ýerde bir zady ýatladyp geçmek ýerliklidir. Burny şekillendirmek dowamynda gulagyň hem gurluşyny kesgitlemeli, çünki olaryň uzynlygy birmeňzeş we bir hatarda ýerleşen.

Portreti profilde şekillendirmegiň yzygiderligi

Teswirlenýän kelle öňden däl, eýsem gapdaldan bolany üçin soňky görnüşdäki göz ýa-da gulak ýakynrakda ýerleşen bolýar. Perspektiwa kanunalaýyklygyny amalda ulanmak ýatdan çykmalý däl.

Umuman, kelle myşsalaryny çekmek dowamynda olaryň gatnaşyklaryny barlap, kölege-ýagtylary belgilenip, ştrihleriň berlip barylmagy maksada laýykdyr.

Üçünji basgançak – saçy şekillendirmek prosesi. Saçy çyzanda onuň ýagty bölegi adamyň ýüzüniň kölegesine görä goýy gara bolýar. Ştrihleri saçyň ýönelişine garap ýöretmeli, çünki bu onuň tebigylygyny görkezýär. Bu basgançakda gözi çyzmaga-da üns bermeli. Göz adamyň ýüzüniň «aýnasy». Göz arkaly adamyň içki dünýäsi we ýaş aýratynlyklaryny aňlatmak mümkin. Şonuň üçin suratdaky teswir adamyň tebigy görnüşine meňzeşligi köpräk göz ýa-da gözüň görejini ussatlyk şekillendirmäge bagly.

Ýokardaky üç basgançakda şekillendirmek umumydan hususa garap işlenen bolsa, bu ýerde, tersine, hususydan umuma garap şekillendirilýär, ýagny kelläniň görnüşini umumylaşdyrylyp tamamlanýar.

Portreti žiwopisde çyzmak hem möhüm ähmiýete eýe. Grafika usulynda ýerine ýetirmek ýaly žiwopisde hem basgançakly teswirleri işlemek mümkin. Reňk bilen işlände onda dürli-dürli boýaglar bolmaly däldir. Portreti reňkde işlemek üçin esasy reňkleri aňladýan boýaglary tapyp, olardan dogry peýdalanmaly.

Taryhy şahslar diýende Spitamen, Şirak, Tomaris, Mukan-na, Emir Timur, Biruny, Babur, Al-Horezmi ýaly beýik ata-balarymyzy ykrar edýäris. Olara bagyşlanan ençeme taryhy, çeper we ylmy eserler ýazylan. Öz nobatynda, meselem, sahypgyran Emir Timur babamyzy edermen we adalatperwer şa hökmünde tanaýarys.

Özbek portret sungatynyň ussasy Malik Nabiýew taryhy şahslara degişli ençeme portretler döredipdir. Olaryň arasyn-da suratkeşiň «Spitamen gozgalaňy», «Abu Reýhan Biruny», «Mürze Babur», «Al-Horezmi», «Fitrat», «Usman Nasyr», «Emir Timur» ýaly eserleri üns bererlikdir.

Özbekistanyň halk suratkeşi, akademik Mälik Nabiýew beýik şahslaryň obrazyny özboluşly teswirlemegi başaran talantly çotga ussady. Onuň «Emir Temur» portreti pikirimiziň delilidir. Beýik serkerdäniň tagtda oýly, gylyjyň sapyna ellerini goýup oturan ýagdaýy ussatlyk bilen şekillendirilen. Onuň ýurduň parahatçylygy, halk abadançylygyny gaty düşbülük bilen oýlanýanlygy ynamly görkezilen. Başyndaky şalyk täji daýaw syratyna örän laýyk düşüpdur. Onuň gaty talap edijiligi, batyrçaýlygy we çalasyňlygy, örän paýhaslylygy ýüz keşbinde öz beýanyny tapypdyr.

«Abu Reýhan Biruny» portretiniň kompozisiýasy sada we manyly çykypdyr. Alym aýaklary oýma nagyşly, ösümlik nagyşlary bilen bezelen kiçiräk hantagtanyň ýanynda tomaşaça garap oturan ýagdaýda şekillendirilen. Hantagtanyň üs-

Mälik Nabiýew.
«Emir Temur» portreti

Malik Nabiýew.
«Abu Reýhan Biruny»

Malik Nabiýew. «Mürze Babur»

tünde alym çep eli bilen tutup duran golýazmalar dur. Onuň egninde gyalary we ýeňine bezegli jähek tikilen ýüpek, saraýbap çapan. Ol çylşyrymly, üýtgäp durýan napormon gülgün reňkde. Bir lahzaga Biruny golýazmalardan başyny galdyran we garaýyşlarynda esli üns we dartgynlyk jemlenen. Bu adamyň pikiri, akly, içki güýjüniň uly hereketi duýulýar we suratkeş bu häsiýetleriň ählisini öz eserinde berip bilipdir.

Mälik Nabiýew döreden «Mürze Babur» obrazynda şahyr we hökümdar häsiýetini iňňän çuň beýan etmegi başarypdyr. Suratkeş bu portreti uly durmuş güýjüne eýe bolan döwrüň ruhy görkezilen taryhy resminama öwürdi. Teswir ýyly, ýagty reňkde işlenen.

Mürze Babur portretde gapdal tarapyndan şekillendirilen, onuň garaýşy uzaklara dikiilen, bu onuň ünsüni bir nokada jemlänligini görkezýär. Köşk otaglaryndan birinde oturan hökümdaryň ünsi möhüm meseläni çözmäge gönükdirilenligi duýulýar. Portally bezegli aýnalaryň aňyrsynda Deli şäheri şekillendirilen. Bir elini eňgine direýän, galam tutan başgasy aşaky ýassyga direlen. Hökümdaryň şahana bezegli lybasynda dürli ýagdaýdaky keýikler şekillendirilen. Ol özüniň bezegleri bilen tomaşaçyda baý düşünje oýarýar.

Suratkeş Nemat Kozibaýew tarapyndan işlenen «Abu Ali ibn Sina» portreti näzik kümüş şekilli boýaglarda şekillendirilen. Portretde Abu Ali ibn Sina belent agaç oturgyçda arka söýenen ýagdaýda otyr. Mumketek görnüşinde penjirelenen aýna arkaly gün şöhleleri düşýär. Alym uzadylan elindäki çüýşe gapdaky suwuklyga üns bilen garap dur. Eseriň çep burçunyň ýokarsynda galyň kitaplar ýygylp goýlan asma kitap tekjesi şekillendirilen. Suratyň sag burçunyň pesinde ýazuw enjamlary goýlan togalak agaç haşamçylygy bilen bezelen kürsi goýlan.

Nemat Kozibaýew.
«Abu Ali ibn Sina»

Nemat Kozibaýew. «Muhammet Ibn Musa al-Horezmi»

Onuň egninde giň kümüş şekilli atlasdan lybas, kellesinde ýüpek ýüpler bilen keşde bezegi düşürilen beýik kuloh şekillendirilen. Surat syýa reňk, mawy we tyllareňk-gyzgylt reňklerde işlenen.

Suratkeş Ibn Sinanyň obrazyny dikligine dörtburçly mata-da suratlandyrypdyr.

Taryhy şahslaryň obrazyny döretmekde suratkeşiň diňe bir professional ussatlygy ýokary bolman, eýsem adamzat taryhyny we medeniýetini gowy bilmeli, ýiti psiholog bolmaly, iň möhümi bolsa dertdeş, hakykatgöý we zähmetsöýer adam bolmaly.

Suratkeş Nemat Mirzabaýewiç Kozibaýew beýik alym «Muhammet Ibn Musa al-Horezmi» obrazyny suratlandyran eser döretti. Muhammet Ibn Musa al-Horezmi ilkinji tälimi Mawerannahryň we Horezmiň beýik alymlaryndan alypdyr.

Al-Horezmi IX asyryň iri alymlaryndan biri hasaplanyp, beýik matematik, geograf we taryhçy bolupdyr. Ol häzirki kompýuter

tehnikasynyň esasyny tutýan matematikadaky algoritmleriň döredijisi hasaplanýar. Käbir çeşmelerde Al-Horezmini «Al majusiý», ýagny ruhany diýip atlandyryrlar, diýmek, ol yslamy kabul eden zarduşty ruhanylar urugyndan gelip çykan.

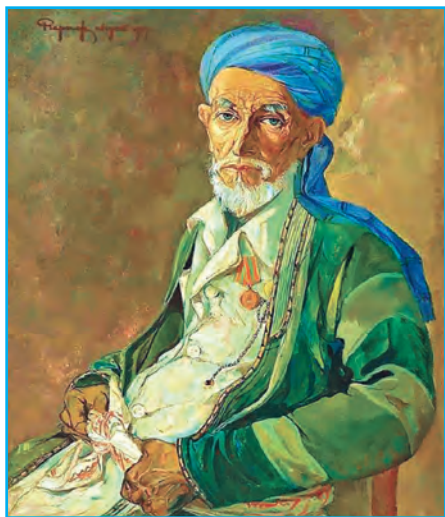
Özbek halkynyň taryhyny we edebiýatyny gowy bilýän suratkeş Nemat Kozibaýew döreden portretlerinden birinde magaryfperwer şahyr Furkaty suratlandyrypdyr. Şahyr Furkat (Zakirjan Halmammedow, 1858–1909) **Merkezi Aziýa boýunça köp sapa eden** özbek edebiýatyndaky realizmiň düýbünü tutujylardan biri hasaplanýar.

Nemat Kozibaýew.
«Furkat»

Suratkeş beýik şahyry daşda oturan ýagdaýda teswirläpdir, daş mawy kölüň ýanynda, onuň dury suwunyň üstünde ümür bilen örtülen beýik syýareňk-gyzgylt daglar görkezilen. Şahyryň aýagynyň aşagynda dag otlary we gülleri ösüp ýatyr. Kölüň üstünde älemgoşar şekillendirilen, eseriň reňki gaty ýakymly. Üstüne alak çapan taşlap goýlan, gara kemzoly sebäpli şahyryň obrazy бүтин syraty bilen görünyär, onda Furkatyň ýüzi we elleri anyk görünyär. Şahyryň yüzünde oýa batanlygy aýan bolup, ol uzak-uzaklara gamgyn bakýar.

Portretde şahyr Furkatyň kalbyndaky Watandan aýralyk duýgusyny duýmak mümkin. Şekillendiriş sungatynyň ussasy Nemat Kozibaýew diňe bir ajaýyp žiwopisçi bolman, eýsem

Rozy Çaryýew.
«Saýrobly goja»

gowy psiholog hem bolupdyr. Onuň portretlerindäki obrazlarda suratkeş şahslaryň karakterini örän gowy bilýänliginden habar berýär.

Taryhy obrazy döreden žiwopisçi, Özbekistanyň halk suratkeşi Rozy Çaryýew kinorežissýor Şawkat Abdusalamow we «Saýrobly goja» portretleriniň awtory hasaplanýar.

Şekillendiriş sungatynyň usasy Rozy Çaryýew 1931-nji ýylda Surhanderýanyň Paşhurt obasynda doglan. Özüniň talanty we zähmetsöýerligi sebäpli ol Leningrad (häzirki Sankt-Peterburg) şäherindäki I.Ý. Repin adyndaky žiwopis, heýkeltaraşlyk we arhitektura institutynda suratkeşlik ýönelişi boýunça tälim alyp, ýokary maglumata eýe boldy.

Aýratynam, “Saýrobly goja” portreti owadan reňkli, ruhy durmuşy hakyky psihologik şöhlendiriýänligi bilen tapawutlanýar. Portretde Ikinji jahan urşunyň agyr ýyllaryny başyndan geçiren we orden bilen sylaglanan adamyň keşbi suratlandyrylan.

Ünsi çekiji süýri ýygrytlar düşen ýüzünde dana, şol bir wagtda dartgynly we tutanýerli gözleri gönüden-göni tomşaça bakyp dur.

Nobatdaky eser kinorežissýor we aktýor Şawkat Abdusalamowyň portreti suratkeş Rozy Çaryýewiň öz döwüründe döreden ünse sezewar eserlerinden biri hasaplanýar. Kinorežissýor we aktýor eserde suratkeşiň kottejiniň önündäki bagda şekillendirilen. Portretde onuň бүтін boýy bilen baharky

ýaşylykda, egnine gara-kümüş şekilli gök kostýum taşlan we biraz başyny egip, gabagynyň astyndan seredýän ýagdaýy şekillendirilen. Ol dostlaryň guryşawynda özüne çekiji, akyllý, talantly, mylakatly we şunuň bilen birlikde sadadyr.

Rozy Çaryýew özüniň synpdaşy we häzirki wagtda dünýä meşhur kino ussasy, suratkeş, sungatşynas Şawkat Abdusalamowyň bütin boýy bilen işlenen portretinde ýokary aň derejesine ýeten adamyň keşbini örän uly ussatlyk bilen teswirleýär. Portret gahrymanyny güller çemeninde şekillendirmek arkaly, onuň sungat älemine dahylly we baý içki dünýäsine eýe şahsdygyny nygtaýar. Teswire nazar taşlan her bir tomaşaçy eseriň gahrymany onuň bilen gepleşmäge taýýar duran ýagdaýyny duýýar we tebigy ýagdaýda, bu adamy söhbetdeşinden nämeler barada söhbete çagyryandygy barada oýlanmaga çagyryýar. Ekspressiw – çalt usulda, gysga möhletleýin sansda işlenen bu eser XX asyr Özbegistanyň portret sungatyndaky ruhy psihologik portretleriň hataryndan orun alan.

Rozy Çaryýew.
«Şawkat Abdusalomow»

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Portret grafiki usulda nähili ýerine ýetirilýär?
2. Portreti ýerine ýetirewende nämelere üns bermeli?
3. Kagyzda nähili ýerleşdirilýär?

4. Portretde gatnaşyklaryň ölçegi nähili amala aşyrylýar?
5. Portret işlände ştrih ýönelişi nähili ýöredilýär?
6. Siz haýsy taryhy şahslary bilýärsiňiz?
7. Esasy taryhy gahrymanlardan kimleri bilýärsiňiz?
8. Portret eseri başga eserlerden nähili tapawutlanýar?
9. Garalama eskiz diýende nämäni düşünýärsiňiz?

Öýe ýumuş. Taryhy şahsyň portretini işlemek.

29-njy ders. «EDEBI ESER GAHRYMANY» TEMASYNDA PORTRET IŞLEMEK

Temalar boýunça kompozisiýalar düzülende edebi eserlere illýustrasiýalar işlenende çagalar erteki, hekaýa, basnýa, dessan gahrymanlarynyň obrazlaryny öz suratlarynda aňlatmaga çalyşýarlar. Bu işler gönüden-göni kitabyň beze-gi bilen baglylykda alnyp barylýar. Olaryň käbirleri miniatura žiwopisi usulynda ýerine ýetirilmegi-de mümkin.

Suratkeşler tarapyndan kitaplara işlenen illýustrasiýalar we bezegler kitabyň mazmunyny anygrak hem-de çaltrak düşünmäge kömek edýär. Gadymky wagtlarda kitaby beze-mäge aýratyn üns beripdirler. Miniatýuraçylardan, aýratynam, Kemaliddin Begzat, Soltan Muhammet, Kasym Ali, Mahmyt Muzahhib, Muhammet Murat Samarkandylar bu babatda uly şöhrat gazanypdyrlar.

XX asyryň ikinji ýarymynda Özbegistanda kitaplary çeper bezemekde I.Ikramow, W.Kedrin, M.Reýh, A.Oşeýko, K.Başarow, I.Kiriakidi, T.Muhamedow we başga suratkeşler sungatyň milli çeper däplerini dowam etdirip, uly üstünlikleri gazanypdyrlar.

Sungatyň grafika görnüşinde üstünlikli işlenen eserlerden biri Kutlug Başarowyň «Özbek milli oýunlary» diýlip atlandyrylýar. Öz wagtynda Iskender Ikramow tarapyndan A.Nowaýynyň «Lirika» atly dört tomluk toplumyna işlän surat-

Feruzha Bařarowa. Özbek halk ertekilerine illýustrasiýa

lary suratkeřiniň döredijiliginiň gülläp ösen döwründe döredilen işlerinden hasaplanýar.

Illýustrasiýa kitabyň mazmuny bilen bagly bolup, ony düş-nükli bolmagyna hyzmat edýän surat.

Illýustratiw surat çekmek dersleri edebiýat dersleri bilen özara aragatna-şykda amala aşyrylýar. Illýustrasiýa işlemäge girişmezden öň suratkeş eseri gowy öwrenmeli, eserdäki waka bolup geçýän döwre degişli materiallary toplamaly, şol döwrüň adamlarynyň medeniýetini we durmuşyny, ýurduň tebigatyny öwrenmeli bolýar.

Gafur Gulamyň «Şum bala (Ga-ragol)» eserindäki garagol oglanyň obrazy edebi eseriň gahrymany hök-münde alnyp, oňa illýustrasiýalar iş-lenen. Suratlarda görşümüz ýaly, bu

illýustrasiýalar gönüden-göni kitabyň bezeginiň mazmuny bilen baglylykda alnyp barylýandyr. Eserdäki gyzykly waka-hadyslar saýlanyp alnyp, olara laýyk eskizler çyzylan. Şu suratlarda garagol oglanyň enesinden gizläp humdan ýag we howlusyndaky towuklaryň ýumurtgasyndan alyp köçä tarap barýan wagtynda enesi ony görüp, käýäp duran pursady şekillendirilen. Soňky ýagdaýlarda garagoluň öz etmişinden gorkup durany, kesekileriň öýüne girip galyp, tamdyryň içinde gizlenip oturandygy we özüniň eden garagollugyna guwanyşy, galyberse-de damlanyň garagola nesihat berýän ýagdaýyna eskiz işlenen.

Eseriň gahrymanynyň obrazynyň daşky görnüşleri, hereketlerinde garyp, myhmansöýer, sadadygyny görmek mümkin.

Şundan soň dürli wariantlarda işlenen şu dessanlara esaslanan kompozisiýalary kömek hökmünde «Alpamyş», «Görogly», «Öwezhan», «J.Menguberdi» ýaly dessanlara esaslanyp dürli wariantlarda işlenen kompozisiýalaryň aýratyn şekillendirilen illýustrasiýalary berilmegi mümkin.

Esere işlenen illýustrasiýa kompozisiýasyny düzmekde dürli hili illýustrasiýa suratlaryndan peýdalanyň, galamda eskizini ýerine ýetirilýär. Galamda ýerine ýetirilen eskizi ýekän-ýekän gözden geçirilip, ýalňyşlary düzedilýär.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Çeper eserde gahryman nähili şekillendirilýär?
2. Çeper eserleriň mazmuny nähili açyp görkezilýär?
3. «Şum bala» eserinde nämeler açyp görkezilen?
4. Eserdäki obrazlar barada nähili pikirdesiňiz?

Öýe ýumuş. Dersde galamda çekilen kompozisiýany reňkläp gelmek.

30-njy ders. PLASTILINDEN ÝA-DA LAÝDAN PORTRET RELÝEFINI IŞLEMEK

Şekillendiriş sungatynyň heýkeltaraşlyk görnüşinde portret žanrynda eser döretmek onuň möhüm ugurlaryndan biri hasaplanýar. Heýkeltaraşlyk üçin ulanylýan çig mal – laý we plastilin hasaplanýar.

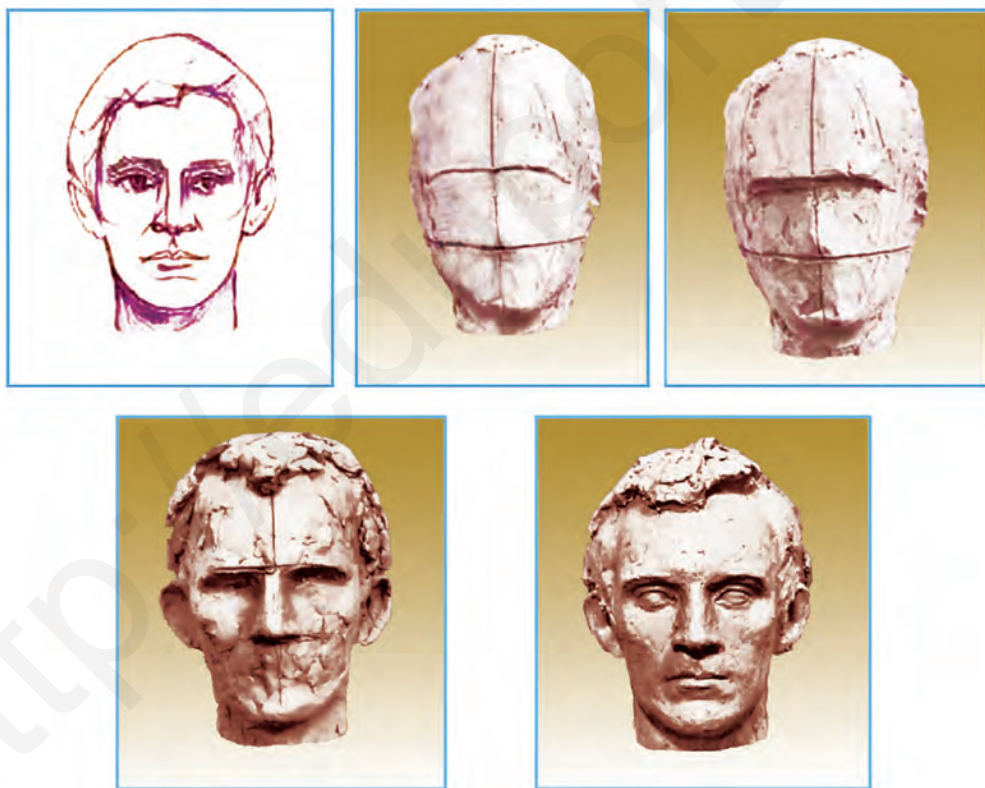
Relýef usulynda portret heýkelini işlände, ilki bilen, dostuňzyň ýa-da ataňzyň häsiýetli keýpdäki portretini işlemek üçin hakyky suratyna garap portretiň nusgasy karton kagyza çekip alynýar. Onda portretiň häsiýetli ýagdaýy we meňzeşligi aýratyn hasaba alynýar. Galamda ýerine ýetirilen garalama eskiz esasynda laýdan ýa-da plastilinden portret

relýefini ýasamaga girişiň. Onuň ölçegine laýyklykda laý ýa-da plastilin böleklerini taýýarlaň.

Basgançaklaýyn portret relýefini ýasamakda adamyň portretiniň ýüz bölekleriniň özara gatnaşyklary – proporsýalaryny saklamaga üns beriň hem-de şoňa laýyklykda laý böleklerini bölüp alyň.

Ilki plastilini saýlanan häsiýetli keýpdäki portretiň bölegine deslapky şekili berilýär. Munda kelläniň bölekleri: burun, göz, maňlaý, gulak we saç bölekleri bellenip, öz ýerine ornaşdyrylyp çykylýar. Birikdirilen ýerler gowuja ýylmanyp,

Portreti relýef usulynda işlemegiň yzygiderligi

Ýakow Şapiro. Garaşsyzlyk pannosy. Relýef

başga umumy işläp berjerilýär. Portret relýefiniň göwrümine laýyklykda gaýtadan barlap, kemçilikleri düzedilýär.

Heýkeltaraşlyk pyçagy – agaç steklerden peýdalanyp, onuň maýda detallaryny işläp bilersiňiz. Iş prosesinde heýkeltaraşlygyň möhüm kadasy – relýefli portretiň obrazyny dogry şekillendirjek boluň.

Soň taýýar relýefli portretiň üsti suwda öllenen esgi ýa-da barmak bilen ýylmanyp çykylýar. Laýdan işlenen bolsa, kölege gowy guradylýar. Häsiýetli keýpdäki relýefli portretiň detallaryny işlände berlen nusga suratlardan, heýkeltaraşlar tarapyndan döredilen heýkellerden önümlü peýdalanmak mümkin.

Laýdan ýa-da plastilinden peýdalanmagyň usullary

Laý – çökündi dag jynslary suw bilen garylada ýumşak we maýyşgak massa emele gelýär we dürli şekile girýär hem-de guradylanda şekili saklanýar. Önüm ýasamakda köpräk çalreňk laý ulanylýar. Laý aşakdaky ýaly taýýarlanýar: guradylan kesek maýda böleklere bölünip, plastmassa gaba gatlak edip ýerleşdirilýär, her bir gatлага suw guýup durulýar. Bir günden soň artykmaç suw alynýar we galan laý pugtalyk bilen hamyr şekilli ýagdaýa gelýänçä garylýar, eger-de ele ýapyşmasa, diýmek, laý ulanmak üçin taýýar ýagdaýa gelen hasaplanýar. Taýýarlanan laýy öl esgi bilen ýapyp, salkyn ýerde saklanýar.

Açyk howada guradylan laýdan ýasalan modeli guaş boýagynda islendik reňkde boýamak mümkin. Laýyň maýyşgaklygy, boýamak mümkinçiliginiň barlygy, aýratynam, çagalar üçin örän gyzykly we oňalydyr. Gatyrylan bolsa-da laýdan ýasalan zat port we näzik, tiz döwlegen bolýar. Şonuň üçin olar ep-esli pugta bolan başga materiala göçürilýär ýa-da 9000 temperaturaly ýylylykda ýörite peçde ýakylýar.

Plastilin – laý, mum, ýag we başga goşmaçalardan taýýarlanan emeli plastik madda. Ol uzak guramaýan, maýyşgak we ýumşak material. Birmeňzeş reňkdäki predmetleri ýasamak üçin hemişe taýýar material. Ýasalan predmetleriň şekili bozulmaýar we ýarylmaýar, diňe mälim derejedäki ýylylykda plastilin ýumşaýar we ereýär, sowukda bolsa gataýar.

Togalaklamak – ýylmanak şar şekilli üstli şekile getirmek üçin şekile eýe bolmadyk plastik materialyň bölegini işläp

bejermegiň ýönekeý usuly. Bölejigi eliň aýasynyň ortasyna alyp, elleri ýeňil gysyp tegelek hereket bilen işlenýär.

Ýumurtga şekilli önümleri we silindrlil sütünleri emele getirmek üçin **ýasylama usuly** ulanylýar. Eliň aýasynyň ortasyna ýerleşdirilen bölejik, eliň göni çyzykly hereketi bilen ýaýýylanda süýnüp, silindr şekilini emele getirýär.

Ýasylama – ýalpak şekili emele getirmekde bölegi tekiz ýençmek usuly. Şarjagazy aýalar ýa-da barmaklar bilen ýençmek arkaly disk ýa-da ýapylan çörek şekline getirilýär. Kiçi oýuklar we egik ýerleri ýençmek (basmak) arkaly ýa-da stek bilen ýerine ýetirilýär.

Maýda bölekleri ýapyşdyranda **çümmükleme usuly** ulanylýar. Bu usul döredilýän täze bölegiň bir çümmüğe ýygylany barmaklary güýçli gysmak arkaly amala aşyrylýar.

Plastik materialyň bir çümmüginini tutup, soň ýeňil gysyp çekilse, önümiň süýnen şekili emele gelmegi mümkin. Bu usul **süýndürme, uzaltmak** ady bilen aýdylýar.

Ýasy we tekiz üstleri şekillendirende barmagyň uçlary, stek we esgi bilen ýerine ýetirilýän ýylmama talap edilýär. Tekizlige perpendikulýar goýlan pilçeleriň, barmaklaryň we stekleriň uzynlygy boýunça edilýän hereket ähli бүдүр-сүдүрлиги arassalaýar we sürtüp goýberýär. Bu ýagdaýy, eger-de önüm laýdan işlenýän bolsa, öllenen esgi bilen hem ýerine ýetirmek mümkin. ylmama usulyndan bir tekizlikden ikinjisine rowan we tekiz geçiş ýerlerini emele getirmekde dürli bölekleri foşmak we öwrümli ýerleride-de ulanylýar.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Heýkeltaraşlykda portret işlemezen öň haýsy iş ýerine ýetirilmeli?

2. Stek näme?
3. Heýkeltaraşlyk eserleri nähili jisimlerden taýýarlanýar?
4. Kelläniň böleklerini işlände nämelere üns bermeli?
5. Heýkel ýasamagyň nähili usullaryny bilýärsiňiz?

Öýe ýumuş. Ýaş çaganyň obrazyndaky portret relýefini ýasap gelmek.

31-nji ders. ADAMYŇ HEÝKELINIŇ DÜRLI ÝAGDAÝDAKY ŞEKLINI ÝASAMAK

Heýkeltaraşlyk sungatynyň gadymky nusgalary halklaryň taryhyny, durmuş ýörelgelerini özünde suratlandyrýar.

Eramyzdan öňki V–IV asyrlardaky heýkeltaraşlar agajy, daşy, mermeri işläp bejermegi kämil özleşdiripdirler, şonuň ýaly-da, bronzany eredip guýmagyň tehnologiýasyny ýola goýupdyrlar. Heýkeller ýokary derejede işlenen bolup, olar göýä diri ýaly, dem alýan ýaly duýulýar. Eramyzdan öňki V asyra gelip heýkeltaraşlar adam göwresiniň hereket edip duran ýagdaýlaryny şekillendirmegi öwrenipdirler. Olar adamlaryň ylgaýan, naýza oklaýan ýa-da söweş edýän ýagdaýyny şekillendiripdirler. Meşhur grek heýkeltaraşy Mironyň «Disk oklaýjy» eseri her taraplaýyn ussatlyk bilen döredilen, ony gören adam haýran galýar. Grek taryhynda getirilmegine görä, Afrodita gözelligi we muhabbet simwolydyr. Muny Afrodita bagyşlanan heýkellerde görýäris. Olar nepisligi, gözelligi bilen tomoşaçyny özüne bendi edýär. Bu orunda, aýratynam, «Milos Afroditasy» heýkeli aýratyn üns bererlikdir. Iň gadymky halklardan hindiler özleriniň dini, ygtykady bolan Budda degişli münlerçe heýkelleri döredipdirler.

Mikelanželo Buonarroti heýkeltaraşlyk, binagärçilik, suratkeşlik žanrlarynda döredijilik edip, çeper taýdan gözəl eser-

leri döredipdir. Oýanyş döwrüniň beýik senetkări Mikelanželo 1475-nji ýylyň 6-njy martynda Florensiýanyň golaýyndaky Kapreze şäherçesinde dünýä inipdir. Onuň ýaşlygy Florensiýada geçdi. 13 ýaşynda ol florensiýaly Domeniko Girlandaýo ussahanasynda şägirtlige okamaga girýär. Mikelanželonyň birinji özbaşdak işlän eseri «Basgançagyň öňündäki Madonna» (1492-nji ý. Florensiýa, Buonarroti muzeýi), «Kentawrlar söweşi» (1494-nji ý. Florensiýa, Buonarroti muzeýi), Rimde döredilen «Pýete» (Isa ýas tutma. 1498–1501-nji ýyllar) heýkelleri oňa hakyky şan-şöhrat getirýär.

Mikelanželo tarapyndan 1504-nji ýylda döredilen we Florensiýanyň baş meýdanyna oturdylan äpet «Dawid» heýkeli «Häzirki zaman antik grek we rim heýkelleriniň şan-şöhratyny alan eserdir», bu eserinde tebigatyň iň gyzel täsinligi – adamyň syratydygyny, onuň gaýtalanmaz gyzelligini, güýç-gudratyny aňlatmagy başarypdyr.

Jelaliddin Mirtojyýew.
«Alyşir Nowaýy». Tokio ş.

Jelaliddin Mirtojyýew. «Ýazyjy Aýbek».
Daşkent ş.

Ilham Jabbarow. «Emir Temur» heýkeli. Şährisebz

Garaşsyzlyk döwri heýkeltaraşlyk sungatynyň ökde žanrynda işlenen ilkinji taryhy eserler hökmünde Çyrçyk şäheriniň merkezi şa ýolunda we paýtagtymyzyň Milli bagynda oturdylan beýik şahyr Alyşir Nowaýynyň obrazyna işlenen ýadygärlikleri (E.Aliýew, N.Bandeladze, W.Degtýarow, 1991-nji ý.), 2001-nji ýylda Nowaýy şäheriniň merkezinde beýik şahyryň 560 ýyllygy mynasybetli A.Rahmatullaýew we P.Podosinnikow tarapyndan döredilen Alyşir Nowaýynyň heýkeli, Daşkent şäheriniň köp adamly alleýasynyň merkezine oturdylan Emir Temuryň atly heýkeli (I.Jabbarow, K.Jabbarow, 1993-nji ý.) hem-de Sahypgyranyň ene ýurdy Şährisebz we Samarkant şäherinde oturdylan heýkelleri (I.Jabbarow, K.Jabbarow 1996-njy ý.), Fergana we Kuwa şäherlerinde Ahmet al-Fergana oturdylan mahabatly heýkeller (I.Jabbarow, K.Jabbarow 1998-nji ý.), Horezmde Jelaliddin Menguberdiniň ýadygärligi (I.Jabbarow 1998-

nji ý.), Andijan şäheri (J.Mirtajiýew 1993-nji ý.), Namangan şäherinde (M.Rahmanberdiýew 1998-nji ý.) döredilen «Zahiriddin Muhammet Babur» heýkelleri, Daşkent şäherinde oturdylan «Abdulla Kadyry» (J.Mirtajiýew 1994-nji ý.), Andijan şäherinde oturdylan «Çolpan» (J.Mirtajiýew 1997-nji ý.), Termiz şäherinde döredilen epik gahryman Alpamyşyň (A.Rahmatullaýew, K.Narhorazow, U.Mertiýew, P.Podosinikow) heýkellerini nygtamak ýerliklidir.

Ilham Jabbarow 1945-nji ýylda Çust tümeniniň Almaz obasynda doglan, Özbegistanyň Çeper akademiýasynyň hakyky agzasy. Heýkeltaraşlyk döşleri akademik I.Jabbarow we H.Husniddinhojaýew, Ý.Şapiro, E.Aliýew, J.Kuttimuradow, A.Rahmatullaýew, M.Oblakulow, D.Rozibaýew, T.Tajihojaýew, A.Hotamow, G.Narmuradow, U.Orakow, T.Esanow, M.Rahmanberdiýewler tarapyndan üstünlikli dowam etdirilýär. Sungatyň näzik taraplary plastik arkaly mahabatly heýkeltaraşlygyň kompozision kadalary esasynda görkezilýär.

Ilham Jabbarow we Kemaliddin Jabbarow.
«Nyzamy Genjewi» býusty. Daşkent ş.

Bronzadan işlenen sekiz metrlik Emir Temuryň heýkeli gerimi taýdan hem oturdylan meýdana laýykdyr. Bu heýkeli heýkeltaraş I.Jabbarow arhitektor W.Akopjanýan bilen hyzmatdaşlykda işlenen. Emir Temur atyň jylawyny mäkäm tutup durmagynyň hem simwolik manysy bar. Bu atyň däl, eýsem beýik bir ýurduň jylawydyr. Onuň oý-pikiri ýurtda asudalyk, parahatçylyk bolsun, ýurt gülläp össün, diýip duran ýaly...

Adamyň heýkelini ýasamak

Adamyň göwresini doly işlemek üçin heýkel 20 sm-den artyk bolsa, onuň boşlukda ýerleşiş ölçegleri, simden göwräniň gatnaşyklary hasaba alnyp, shematik karkasy taýýarlanylýar. Ilki «G» harpyny ýatladýan demir tutjy karkas taýýarlanýar. Demir saklaýjynyň aşaky tarapy togalak ýa-da üçburçluk şeklinde bolup, ol önünden taýýarlanan tagtajyga berkidilýär.

Adamyň göwresiniň karkasyny taýýarlanda eginden çanaklyk (taz) süňküne çenli bolan aralyk üçburçluk şeklinde edilýär. Ynha şu üçburçlugyň ortasyndan ýokary dik

Aýalyň syratynyň heýkelini ýasamak. Surat

sim çykaryp, göwräniň kelle bölegi başlanýan ýerde düwüp goýulýar. Karkasyň daýanç aýak bölegi tagtajyga berkidilýär.

Karkaslara laýy ýapyşdyrmak, berkitmek üçin agaçdan taýýarlanan çekiçjiklerden, kä halatlarda dörtburçluk reýkalardan peýdalanmak ýerlikli hasaplanýar.

Heýkeltaraşlyk işlerinde plastilinden, laýdan we şamotdan heýkelleri ýasamak üçin gaty agaçdan we simden taýýarlanan stekler ulanylýar. Olardan artykmaç laýy almak hem-de kiçi we näzik detallary işlemek üçin peýdalanylýar. Taýýarlanan steklere laý we plastilin ýapyşyp galmaz ýaly ilki olar ýylmanyp, soň bolsa olif ýa-da lak bilen gowy doýdurylýar.

Iş prosesinde köpräk stekler bilen däl, eliň barmaklary bilen işlemeli, çünki el göwrümi, hereketi duýmak, ony teswirläp bilmek endiklerini şekillentirmekde esasy wezipäni ýerine ýetirýär.

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Özbek edebiýatçysy Aýbekiň heýkeliniň awtory kim?
2. Emir Temuryň heýkeli nirede oturdylan?
3. Heýkel ýasamak üçin karkas nähili taýýarlanýar?

Öýe ýumuş. Plastilinde adamyň göwresini aňladýan haýsý-da bolsa bir ýagdaýy ýasamak.

32-nji ders. «SENAGAT ROBOTY» TEMASYNDA SURAT ÇEKMEK

Eziz okuwçylar, bu günki günde häzirki zaman tehnika we tehnologiýalar çalt ösüp barýar. Entek ýakynda dünýäniň adamlary üçin «beýik täsinlik» ýaly duýlan, üsti mata bilen açyp-ýapyp surata alýan fotoapparatlar, towlap, aýlap ulanylýan dürli şekildäki telefonlar, atlar çekip yöreýän tramwaý-

lar, pilikli çyralar, ak-gara reňkli telewizorlar häzirki wagtda geçmişdäki zatlar ýaly duýulýar. Sebäbi, häzirki ýaşlary onça-munça oýlap tapmalar bilen haýran galdyryp bolmaýar. Ýyllap giňişlikde uçup ýören kosmos gämileri, metro, suwuň astynda we üstünde ýüzüp ýören äpet gämiler, dürli hili markadaky ýeňil we ýük awtomobilleri, sesden tizuçar samolýotlar we otlular, kompýuterler we başga ençeme täsin predmetler bu günki gün adamynyň akyl-paýhasynyň önümidir. Ylym-bilim we tehnika rowaçlanyp, üstünlik gazandygy saýyn adamlar olary öz gündelik durmuşyndaky agyr ýumuşlary ýeňilleşdirmäge ornaşdyryp başladylar. Indi beýle işleri senagat robotlary ýerine ýetirýär.

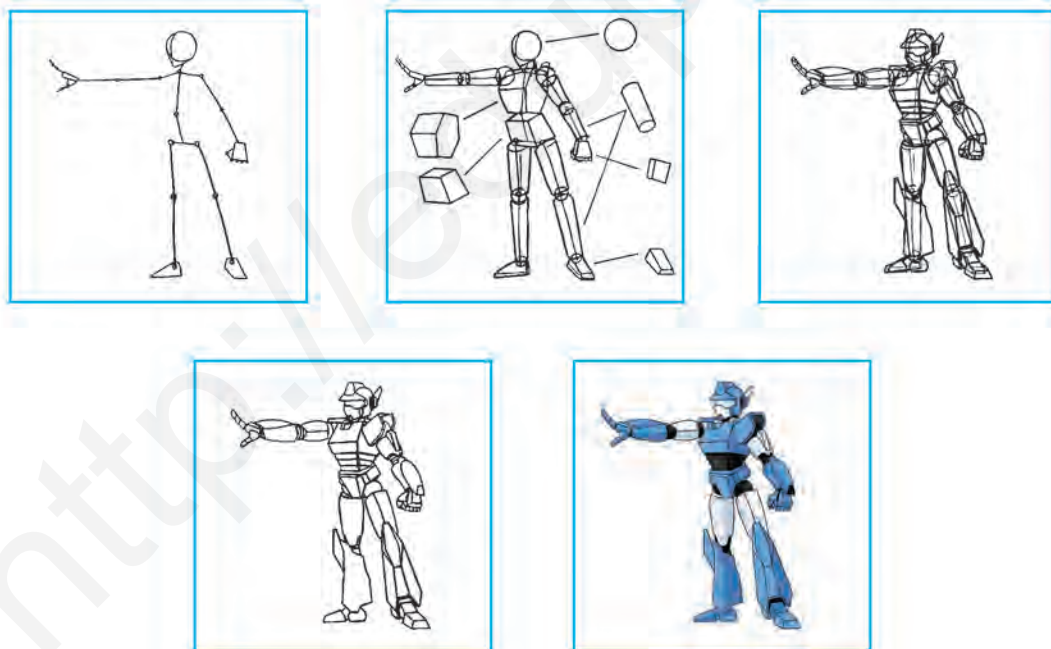

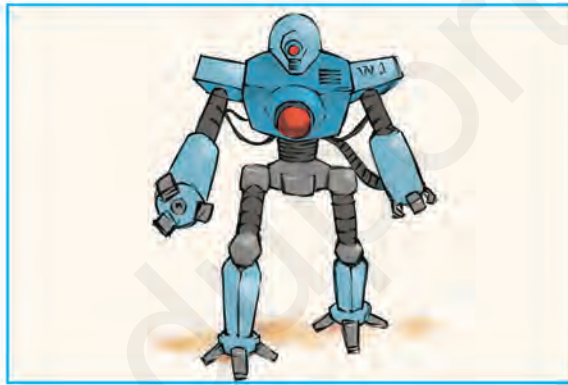
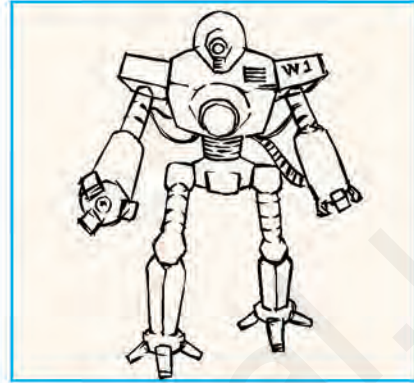
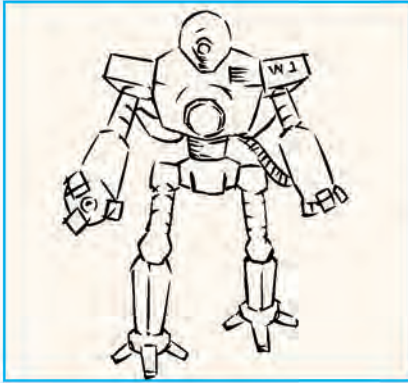
Mälim bolşy ýaly, robotlar üç topara bölünýär: senagat robotlary – maşygurluşyk, energetika, metallurgiýa we başga senagat kärhanalarynda ulanylýar. Durmuş taýdan hyzmat we öý robotlary – satyjylykda, öý hojalygynda, halk hyzmaty senagatlarynda peýdalanylýar. Informasiýa robotlary bolsa kosmosda, ýerde we okeanyň düýbünde iş alyp bar-mak üçin adama kömek edýär.

Häzirki zaman robotlaryň birinji oýlap tapylan işleri Kasu-hiko Noda, Fudzio Isahara, Djon Ýang, E. Nakano, F. Kaufe,

R. Eýris, S. Miller, P.N. Belýanin, Ý.I. Ýurewiç, B.Ý. Paton ýalyalaryň galamyna degişlidir. Senagat roboty. Bu näme? Senagat roboty – bu awtonom işleýän maşyn-awtomat bolup, adamyň hereketlerine laýyk hereketleri ýerine ýetirýär, emma bu ýerde adam gatnaşmaýar, ýöne adama mahsus bolan aýratynlyklara eýe (ýagny, güýç, hatyra, duýgy, görüň), şonuň ýaly-da, başga maşyn-enjamlar bilen işlände özi öwrenmek we senagat gurşawyna uýgunlaşma aýratynlygyna eýe bolýar.

Hormatly okuwçylar! Bu günki dersimizde senagat robotynyň suratyny çekeris. Ilki, robotyň suratyna üns beriň. Ol gönüburçluk, töwerek, kwadrat, ellips ýaly geometrik şekillerden ybarat. Deslapky görnüşini kagyzyň üstüne dogry ýerleşdirýäris. Soň berlen nusga esasynda basgançaklaýyn işläp, suraty tamamlaparys.

Senagat robotynyň suratyny başgaňçaklaýyn şekillendirmek

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. «Robot» sözi nähili manyny aňladýar?
2. Senagat roboty näme we ol nirelerde ulanylýar?
3. Senagat roboty nähili wezipäni ýerine ýetirýär?
4. Senagat roboty siziň düşüňjäňizde nähili bolmagy mümkin?

Öýe ýumuş. Özbaşdak ýagdaýda dürli görnüşdäki robotlaryň suratyny çekip gelmek.

33-nji ders. 4-NJI BARLAG IŞI. DÖREDIJILIKLI IŞ WE ÝYLYŇ DOWAMYNDAKY IŞLERIŇ SERGISI

34-nji ders. «AKYLLY MAŞYNLAR» TEMASYNDA SURAT ÇEKMEK

Eziz okuwçylar, bu günki günde häzirki zaman tehnikasynyň we tehnologiýalaryň ösmegi bilen birlikde «akyly şäher», «akyly maşynlar» ýaly jümleler durmuşymyza girip geldi. Ýurdumyzda «Akyly şäher» maksatnamasy 2030-njy ýyla çenli işlenip taýýarlanan bolup, onda ýaş nesle gelejekdäki megapolisiň mazmuny düşündirilýär. Munuň üçin «akyly şäher mekdepleri»nde okuwçylara AT tehnologiýalary barada maglumat bermek we olaryň dünýägaraýşyny giňeltmek üçin niýetlenen okuwlary guralýar.

«Akyly maşynlar» diýlende transport, robot we emeli intellektleriň birleşmesini düşüňäris. Aslynda, akyly maşynlar dürli sebäplere görä awtonom (öz-özünü dolandyrmak) we ýarym awtonom; bortda öňdebaryjy nawigasiýa we informasion-maglumat ulgamyna eýe; ekologik arassa elektrik awtomobilleri we alternatiw energiýa ulgamlaryna eýe awtomobiller; ýörite döredilen awtomobil dünýäsiniň eksklüziv ýa-da seýrek wekilleri bolmagy mümkin. Köplenç akyly awtoulaglar sürüjisine zerurlyk duýmaýan maşynlary aňladýar, öndürilen önümler ýollarda hereketlenmek üçin özleriniň sensorlar toplumyna eýe, rul we pedallar bilen enjamlaşdyrylmadyk we ýol hereketi dünýäsinde täzelik etmäge wada berendir. Ahyrky netijede, siz gepleşýän maşyny akyly diýip atlandyrmak mümkin.

Şunuň bilen bir hatarda «Transformerler» – bu awtomaşynlar, ýük maşynlary, samolyotlar, enjamlara (mikroskop, magnitofon we başgalar) öwürülmegi mümkin bolan «akyly

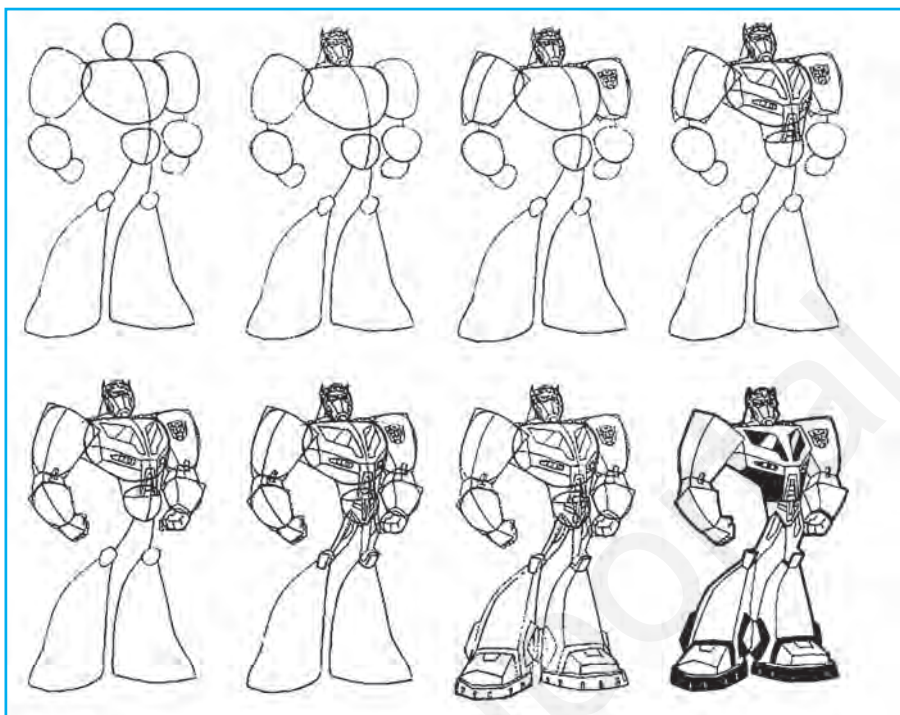
maşynlar» hem bar. Ilki, «Transformers» bu Amerikanyň «Hasbro» kompaniýasy we Ýaponiýanyň «Takara Tomy» kompaniýasynyň oýnawaçlary seriýasy ýaly peýda boldy.

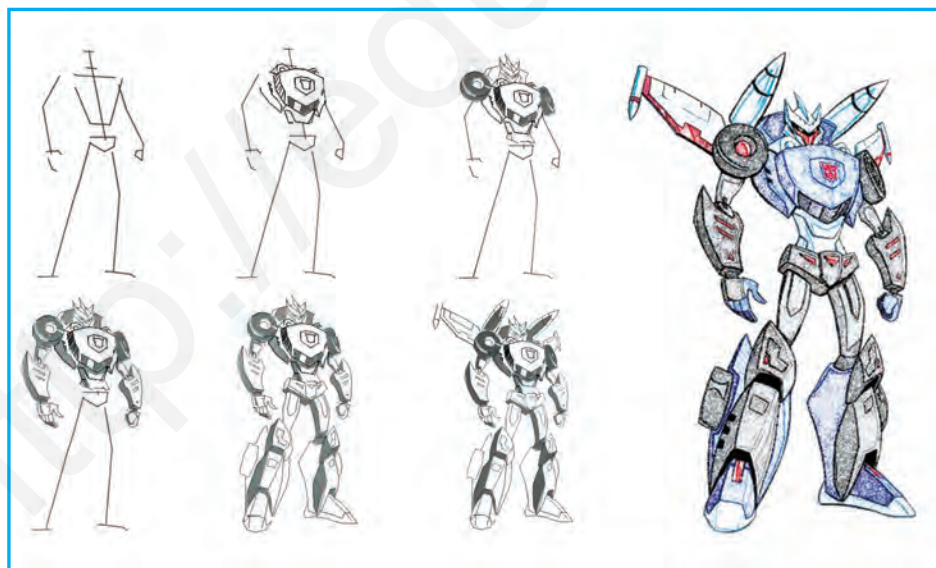
Olar örän meşhur bolansoň, animasion seriýalar we komiksleri döretmek işleri başlandy. 2007-nji ýylda edil şu atdaky filmiň premýerasy bolup geçdi, bu täze «transformer portlamasy»nyň başlanandygyny görkezdi.

Hormatly okuwçylar! Bu günki dersimizde «Transformer»iň suratyny çekýäris. Ilki, surata üns beriň. Olar her hili geometrik şekillerden ybarat. Ilki, transformeriň görnüşini kagyzyň üstüne dogry ýerleşdirýäris. Soň berlen nusga esasynda başgançaklaýyn suraty çekip tamamlýarys.

Transformeriň suratyny başgaňçaklaýyn şekillendirmek

Geçilen temany berkitmek üçin soraglar:

1. Bu günki günde tehnikanyň we tehnologiýalaryň ösmegi bilen nähili täze sözler girip gelýär?
2. «Akyly şäher» sözi nähili manyny aňladýar?
3. «Akyly maşynlar» özi näme we ol nirelerde ulanylýar?
4. Transformer nähili maşyn?

Öýe ýumuş. Özbaşdak ýagdaýda «akyly maşyn» görnüşindäki robotyň suratyny çekip gelmek.

Peýdalanylan edebiýatlar

1. *Abdirasilov S., Tolipov N., Oripova N.* Rangtasvir. – T.: «O'zbekiston», 2006.
2. *Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N.* Tasviriy san'at. – T.: «Cho'lpon» nashriyoti, 2012.
3. *Abdirasilov S.* Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. – T.: «Ilm-Ziyo» nashriyoti, 2011.
4. *Abdirasilov S.* Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. – T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2012.
5. *Kuziyev T., Egamov A., Qanoatov T., Nurqobilov A.* Rangtasvir. 5–9-sinflar. – T.: «San'at» jurnali nashriyoti, 2004.
6. *Nurtayev O'N.* Rangshunoslik asoslari. – T.: «Ilm-Ziyo» nashriyoti, 2008.
7. *Mamatov U.* O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari. – T. «Mumtoz so'z», 2018.
8. *Abdullayev N.* San'at tarixi. – T.: «San'at» nashriyoti, 2001.
9. *Kuziyeva Sh.* «Mir sotkanniy iz svetov». – T., Izdatelstvo jurnala «San'at», 2009.
10. *Ebadollah Bahari.* BIHZAD. – London. New York «Taurus» Publishers, 1997.
11. *Noel Gregori.* Jivopis maslom. – M.: Izdatelskiy Dom «Kristina & Ko». 2001.
12. *Kuno Mittelstadt.* Vincent van Gogh. – Berlin, 1973.
13. *Kuziyev T.* O'zbekiston tasviriy san'at antologiyasi. – T.: «San'at» jurnali nashriyoti, 2009.
14. *Abdullayev A.* Jajda prekrasnogo. – T., KKJI «Pravda Vostoka», 1994.
15. *Kuziyev T.* «O'zbekiston zamonaviy san'ati». – T.: «Mega», 2004.

MAZMUNY

I ÇÄRÝEK

1-nji ders. Şekillendiriş sungatynyň aňlatma serişdeleri	3
2-nji ders. Galamteswirde geometrik jisimleri çyzmak	15
3-nji ders. Žiwopisiň aýratynlyklary (Eseri çeper özleşdirmek esasynda).....	17
4-nji ders. Žiwopisde natýurmort çekmegiň yzygiderligi. Natýurmort işlemek	24
5-nji ders. Reňk-öwüşgin taýdan garşylykly (kontrast) önümlerden ybarat natýurmort işlemek	29
6–7-nji dersler. Milli gap-gaçlardan düzülen tematik natýurmort işlemek.....	33
8-nji ders. 1-nji barlag işi. Natýurmort	39
9-njy ders. Tebigat peýzažy fonunda natýurmort işlemek.....	39

II ÇÄRÝEK

10-njy ders. Žiwopisde we grafikada peýzaž	42
11-nji ders. Tebigatyň obrazly peýzažyny şekillendirmek	46
12-nji ders. Ak we gara reňkde peýzažyň suratyny çekmek.....	49
13-nji ders. Dürli ýagdaýdaky peýzažyň suratyny çekmek	54
14-nji ders. Aýdyň gijedäki ýa-da gün batýan çagyndaky agajy şekillendirmek	56
15-nji ders. 2-nji barlag işi. Diwar gazetini işlemek	59
16-njy ders. Şekillendiriş sungatynda animalistik žanr.....	61

III ÇÄRÝEK

17-nji ders. «Menem esger bolaryn» temasynda kompozisiýa işlemek.....	65
18-nji ders. «Gurluşyk» temasynda kompozisiýa işlemek	68
19-nji ders. Gündogar şäheriniň teswiriniň eskizini işlemek.....	71
20–21-nji dersler. Nagyş kompozisiýasyny düzmek	73
22–23-nji dersler. Predmete nagyşly bezeg bermek.....	77
24-nji ders. 3-nji barlag işi. Baýrama diwar gazetini işlemek	81
25–26-njy dersler. Çeper bezeg grafikasyny 82	

IV ÇÄRÝEK

27-nji ders. Şekillendiriş sungatynda portret žanry	87
28-nji ders. «Taryhy şahslar» temasynda portret işlemek	93
29-nji ders. «Edebi eser gahrymany» temasynda portret işlemek.....	104
30-nji ders. Plastilinden ýa-da laýdan portret relýefini işlemek.....	107
31-nji ders. Adamyň heýkeliniň dürli ýagdaýdaky şeklini ýasamak	112
32-nji ders. «Senagat roboty» temasynda surat çekmek.....	117
33-nji ders. 4-nji barlag işi. Döredijilikli iş we ýylyň dowamyndaky işleriň sergisi	121
34-nji ders. «Akylyly maşynlar» temasynda surat çekmek	121

O'quv nashri

Tursunali KUZIIYEV, Sunatulla ABDIRASILOV,
O'rinboy NURTOYEV, Asqarali SULAYMONOV

TASVIRIY SAN'AT

5-sinf

(Turkman tilida)

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
5-sinfi uchun darslik*

To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri

Terjime eden *J. Met'yakubow*

Redaktor *K. Hally'yew*

Çeper redaktor *H. Kutlukow*

Tehniki redaktor *L. Hijowa*

Korrektor *K. Hally'yew*

Kiçi redaktor *M. Salimowa*

Kompýuterde sahaplayjy *G. Qulnazarowa*

Neşirýat lisenziýasy AI №158, 14.08.2009.

Çap etmäge 2020-nji ýylyň 15-nji awgustynda rugsat edildi.

Möçberi 70×90^{1/16}. Ofset kagyzy. «Arial» garniturasynda.

Ofset usulynda çap edildi. Şertli çap listi 9,36. Neşir listi 6,12.

1075 nusgada çap edildi. Buýurma № 20-335.

«O'zbekiston» neşirýat-çaphana döredijilik öýi.

100011, Daşkent, Nowaýy köçesi, 30

Telefon: (371) 244-87-55, 244-87-20

Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

Kärendesine berlen dersligiň ýagdaýyny görkezýän jedwel

T/n	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly	Dersligiň tabşyrylandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly
1						
2						
3						
4						
5						

Derslik kärendesine berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtarylyp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky baha bermek ölçeglerine esaslanyp doldurylýar:

Täze	Dersligiň birinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Sahaby бүтін, dersligiň esasy böleginden aýrylmadyr. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, goparylmadyk, sahypalarynda ýazgylar we çyzyklar ýok.
Kanagatlanarly	Kitabyň daşy ýenjilen, ep-esli çyzylan, gyalary gädilen, dersligiň esasy böleginden aýrylan ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly abatlanan. Goparylan sahypalary täzededen ýelmenen, käbir sahypalary çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Kitabyň daşy çyzylan ýyrtylan, esasy böleginden aýrylan ýa-da бүтінleý ýok, kanagatlanarsyz abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, sahypalary ýetişmeýär, çyzylp taşlanan. Dersligi dikeldip bolmaýar.

O'quv nashri

Tursunali KUZIIYEV, Sunatulla ABDIRASILOV,
O'rinboy NURTOYEV, Asqarali SULAYMONOV

TASVIRIY SAN'AT

5-sinf

(Turkman tilida)

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
5-sinfi uchun darslik*

To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri

Terjime eden *J. Metýakubow*

Redaktor *K. Hallyýew*

Çeper redaktor *H. Kutlukow*

Tehniki redaktor *L. Hijowa*

Korrektor *K. Hallyýew*

Kiçi redaktor *M. Salimowa*

Kompýuterde sahaplayjy *G. Qulnazarowa*

Neşirýat lisenziýasy AI №158, 14.08.2009.

Çap etmäge 2020-nji ýylyň 15-nji awgustynda rugsat edildi.

Möçberi 70×90^{1/16}. Ofset kagyzy. «Arial» garniturasynda.

Ofset usulynda çap edildi. Şertli çap listi 9,36. Neşir listi 6,12.

133 nusgada çap edildi. Buýurma № 20-336.

«O'zbekiston» neşirýat-çaphana döredijilik öýi.

100011, Daşkent, Nowaýy köçesi, 30

Telefon: (371) 244-87-55, 244-87-20

Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz